

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут комунікацій**

Войтович Тетяна Миколаївна

**Психологічний супровід у Програмі відновного
правосуддя щодо неповнолітніх:
травмо-інформований підхід**

(на матеріалах Західного міжрегіонального центру з надання
безоплатної правничої допомоги)

спеціальність 053 Психологія
освітньо-професійна програма «Психологія перемовин та медіація»

випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала
студентка групи ПСПзм-21
Войтович Тетяна Миколаївна

підпис

Науковий керівник:
к.п.н., доцент
Романадзе Луїза Джумберівна

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«_____» _____ 2026 р.
Директор інституту

підпис

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ У ВІДНОВНОМУ ПРАВОСУДДІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ⁷	
1.1. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх: сутність, принципи та психологічний вимір	7
1.2. Психологічні особливості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом ¹⁵	
1.3. Травмо-інформований підхід у психологічній практиці: сутність, принципи та можливості застосування у відновному правосудді ²⁶	
Висновки до розділу	131
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАВМО-ІНФОРМОВАНОГО СУПРОВОДУ УЧАСНИКІВ ВІДНОВНИХ ПРОЦЕДУР³⁴	
2.1. Оцінка психологічної готовності неповнолітніх до участі у відновних зустрічах ³⁴	
2.2. Забезпечення психологічної безпеки та профілактика ретравматизації у відновному процесі ³⁹	
2.3. Роль психолога у підтримці комунікації та емоційної регуляції учасників відновних процедур	43
Висновки до розділу	247
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ НА ГОТОВНІСТЬ ДО ДІАЛОГУ У ВІДНОВНИХ ПРОЦЕДУРАХ^{3.1. Організація та методика емпіричного дослідження⁴⁹}	
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження ⁵⁴	
3.3. Практичні рекомендації щодо психологічного супроводу учасників відновних процедур ⁶⁰	
Висновки до розділу	363
ВИСНОВКИ⁶⁵	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ⁶⁹	
ДОДАТКИ⁷⁷	

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному суспільстві питання забезпечення прав і свобод дитини, зокрема у кримінальному провадженні, набуває особливої актуальності. Діти як одна з найуразливіших соціальних груп потребують не лише формального юридичного захисту, а й практичних механізмів забезпечення їхньої безпеки, гідності та розвитку. Від того, наскільки державні інституції реагують на порушення прав дітей, залежить не лише доля окремої особи, а й майбутнє всього суспільства.

Зважаючи на те, що держава перебуває в стані тривалого стресу через військову агресію, проблема правопорушень серед неповнолітніх набуває особливої гостроти. Сучасна каральна функція кримінальної юстиції часто не враховує глибинних психологічних причин деліквентної, а у подальшому девіантної поведінки підлітків, які здебільшого мають досвід психотравмуючих подій. Програма відновного правосуддя щодо неповнолітніх це альтернативний шлях, де головною метою є не покарання, а відшкодування шкоди та ресоціалізація дитини.

На жаль, діти, стають жертвами чи свідками злочинів, переживають травму, а підлітки – через вікову незрілість та маніпуляції втягуються у злочинну діяльність, що вимагає від правоохоронців та суддів чутливості, професіоналізму та дотримання високих етичних стандартів. На практиці все ще існують проблеми, пов'язані із забезпеченням належного рівня захисту інтересів неповнолітніх.

Вразливість дітей зумовлена не лише їхніми фізіологічними а й психоемоційними особливостями, залежністю від дорослих, відсутністю життєвого досвіду та досвіду взаємодії з органами правосуддя. Саме тому діяльність відповідних державних інституцій спрямована на розроблення дієвих інструментів захисту дитини у кримінальному провадженні. При цьому міжнародні стандартивизначають базові принципи поводження з дитиною у

сфері правосуддя. Зважаючи на особливості участі дітей у кримінальному процесі, виникає потреба у спеціальному підході до роботи з боку всіх учасників провадження. Психоемоційна незрілість, підвищена вразливість, страх, невпевненість у незнайомій ситуації – ці чинники можуть суттєво впливати на здатність дитини бути стороною у провадженні. Діяльність системи правосуддя щодо дітей спрямована на недопущення повторної віктимізації, забезпечення поваги до гідності дитини, створення простору для відвертого спілкування, зниженню стресу та формуванню довіри до системи враховуючи вікові, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх учасників кримінального процесу. Психологічний супровід у програмах відновного правосуддя дозволяє змістити акцент із провини на відповідальність та зцілення.

Впровадження травмо-інформованого підходу у цей процес є критично важливим, оскільки він дозволяє психологу розпізнати вплив травми на поведінку підлітка, уникнути ретравматизації та створити безпечне середовище для конструктивного діалогу та недопущення повторного дотику із правоохоронною системою.

Об'єкт дослідження: процес психологічного супроводу неповнолітніх у Програмах відновного правосуддя, які вчинили кримінальне правопорушення.

Предмет дослідження: зміст та особливості травмо-інформованого підходу в межах психологічного супроводу відновних процедур за участю неповнолітніх, а також вплив емоційних станів на готовність сторін до діалогу.

Мета роботи: здійснити теоретичний аналіз та емпірично перевірити особливості психологічного супроводу неповнолітніх у відновних процедурах із застосуванням травмо-інформованого підходу, виявивши взаємозв'язок між емоційним станом учасників та їхньою здатністю до конструктивної комунікації.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні засади відновного правосуддя щодо неповнолітніх у сучасній психології.
2. Розкрити психологічні засади та принципи травмо-інформованого підходу в роботі з учасниками відновних процедур.
3. Визначити специфіку психологічних травм у неповнолітніх правопорушників та їхній вплив на комунікацію в процесі медіації.
4. Емпірично дослідити вплив емоційних станів (тривожність, гнів, стрес) на готовність сторін до вступу в діалог та досягнення домовленостей.
5. Розробити практичні рекомендації для психологів та медіаторів щодо супроводу відновних процедур з урахуванням травматичного досвіду учасників.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань використано комплекс взаємопов'язаних наукових методів, які розподілено за такими групами:

Теоретичні методи: аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження; структурно-логічний аналіз підходів до відновного правосуддя та травмотерапії, базових понять, синтез висновків.

Емпіричні методи: організація та їх вибір, анкетування. Застосовано методи математичної та психологічної статистики для обробки даних.

Здійснити аналіз та інтерпретацію результатів дослідження. Як результат, розробити практичні рекомендації психологу/медіатору щодо психологічного супроводу учасників відновних процедур.

Наукова новизна: полягає в уточненні ролі психолога у систематизації методів психологічної підтримки під час проведення медіації щодо неповнолітніх через фокус на «травма-чутливості» та виявленні конкретних емоційних маркерів, що блокують або стимулюють відновний діалог у підлітків.

Практичне значення: результати роботи можуть бути використані психологами, медіаторами, слідчими, дізнавачами, прокурорами, судьями, працівниками органів пробації, ювенальної превенції та служб у справах дітей при реалізації програм відновного правосуддя та при виведенні неповнолітніх із кримінального процесу.

Апробація результатів дослідження.

Окремі положення та висновки випускної кваліфікаційної роботи було озвучено на двох міжнародних та одній всеукраїнській науково-практичних конференціях:

III Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Особистість і суспільство: психосоціальні виміри ковітальної взаємодії» (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 30 квітня 2025 р.);

IV Міжнародна науково-практична конференція «Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації» (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 07 листопада 2025 р.);

Міжнародна науково - практична конференція «Медіація & Університети 2.0» (м. Львів, 14-15 листопада 2025 року).

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку із 54 використаних джерел. Обсяг основного тексту роботи складає 81 сторінка. Повний текст роботи складає 65 сторінок.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ У ВІДНОВНОМУ ПРАВОСУДДІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх: сутність, принципи та психологічний вимір

Відновне правосуддя в Україні успішно почало розвиватися з початку XXI століття, коли розпочався перший пілотний проєкт у м. Києві [11, с. 340].

Надалі Концепція вдосконалення судочинства в Україні визначила відновне правосуддя як один із елементів реформи правової системи. Вона зазначає необхідність альтернативних способів вирішення конфліктів, один з яких – застосування медіації [5, с. 408].

Інколи один необачний вчинок, може зіпсувати дитині все життя, довівши її до в'язниці. Але є інший шлях – примирення між сторонами, відновлення соціальних зв'язків із суспільством. Це і є відновне правосуддя.

Тривалий час у державі здійснюється реформування системи кримінальної юстиції щодо запобігання вчиненню неповнолітніми кримінальних правопорушень. У його основі лежать положення міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, досягнення і традиції національного законодавства. Відповідно в Україні архіважливо розвивати відновне правосуддя щодо неповнолітніх [28, с. 127].

Термін «відновне правосуддя» походить від англійського виразу *restorative justice*, де *restore* перекладається як «відновлювати, повертати до життя, попереднього стану», а *justice* – як «справедливість» або «правосуддя». Зважаючи на це, можна вважати, що його концепція полягає у відшкодуванні шкоди, відновленні становища, яке існувало до правопорушення, поверненні справедливості та безпеки постраждалій особі шляхом активних дій та усвідомлення відповідальності з боку кривдника.

Основу відновного підходу в роботі з неповнолітніми правопорушниками заклав американський психолог Альберт Іглаш (Albert Eglash) у 1950-х роках, запропонувавши концепцію «творчої реституції». З погляду психології розвитку, Іглаш розмежував три моделі реагування на девіантну поведінку: каральну (Retributive), лікувально-терапевтичну (Distributive) та відновну (Restorative), яка базується на активній участі як підлітка, що вчинив правопорушення, так і потерпілого.

Альберт Іглаш психологічно протиставив каральному підходу «творчу реституцію» (*creative restitution*). Він критикував традиційне розуміння відшкодування шкоди (яке є лише фінансовим, обмеженим, нав'язаним судом та індивідуальним актом) і натомість запропонував глибинний, відновний підхід.

Можна зазначити такі ключові психологічні аспекти підходу Іглаша щодо неповнолітніх:

а) Фокус на майбутньому, а не лише на минулому: Відповідальність полягає не стільки в покаранні за скоєне, скільки в усвідомленому «виправленні» ситуації та запобіганні їй у майбутньому.

б) Активна участь та відповідальність: «Творча реституція» стимулює підлітка взяти на себе відповідальність, зрозуміти наслідки своїх дій для іншої людини (потерпілого) та спробувати відновити справедливість.

в) Психологічне відновлення сторін: Замість пасивної ролі об'єкта покарання, правопорушник стає суб'єктом, який через примирення та

реституцію долає власну девіантність, а потерпілий отримує психологічне полегшення.

Таким чином, А. Іглаш заклав основи для розуміння сучасної системи відновного правосуддя як інструменту відновлення, а не просто карального впливу [31, с. 230].

Залежно від країни, у якій він використовується, і способу його використання, відновне правосуддя можна назвати посередництвом жертва-правопорушник, відновна конференція, сімейна групова конференція [38].

Принципи медіації як форми відновного правосуддя кримінальних справ визначено у Рекомендації NR (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради:

1. Сторони добровільно дійшли згоди щодо медіації. На будь-якому етапі проведення можуть відмовитися.

2. Зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін.

3. Доступність загалом та на будь-якій стадії правосуддя зокрема.

5. Незалежність та автономність [39].

Загалом визначаючи принципи відновного правосуддя, слід зазначити як загально визнані правові засади (гуманізм, законність, рівність перед законом, повага до гідності особи), так і спеціальні принципи, серед яких можна виділити наступні: добровільність; консенсус; відновлення стану потерпілого; повне відшкодування шкоди; участь представників громади тощо [20, с. 151; 27, с. 289].

Слідуючи кращим європейським та світовим практикам, з 2019 року на території шести областей, а вже з квітня 2020р. – на територію усієї України діяв перший пілотний проєкт програми відновного правосуддя [36]. Він намагався врахувати основні принципи та мінімальні стандарти поводження з неповнолітніми, що сформульовані «Пекінськими правилами» ООН 1985р. [23]. У той же час він містив окремі неточності і, зокрема, визначав невелике коло

його учасників. Застосовувався лише стосовно підозрюваних та на стадії досудового розслідування [24, с. 9].

Медіація була ключовим інструментом на шляху досягнення мети цього пілотного проєкту. Вона проводилась посередником з числа адвокатів.

Поряд з цим, 15.12.2021 р. набрав чинності Закон України "Про медіацію", яким визначено статус медіатора, вимоги до нього та порядок проведення процедури [8].

За наслідками введення в Україні воєнного стану, 03 березня 2022 р. Верховною Радою України було прийнято Закон № 2117-IX [9].

З того часу, неповнолітні, які вчиняли злочини проти власності (близько 80% від загальної кількості правопорушень), не могли взяти участь у проєкті [2].

Умови участі були обмежені класифікацією кримінального правопорушення, повторністю його вчинення неповнолітнім та застосовувалось лише стосовно підозрюваного.

Зважаючи на певні прогалини та обмеження в його реалізації, з 09 вересня 2024р. на території держави розпочав дію новий Пілотний проєкт «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (далі – Пілотний проєкт, Програма) в який закладено ідею застосування до учасників кримінального провадження належних правових процедур, а також попередження рецидиву [37].

Одночасно з реалізацією Програми, безоплатна правнича допомога (установа яка забезпечує її впровадження) аналізує та досліджує її результати, що підтверджується Інформаційно-аналітичним звітом про хід реалізації пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» (з 09 вересня 2024 року по 16 червня 2025 року) [35; 40].

Програма – єдиний нормативно-правовий акт в Україні, що визначає механізм реалізації та застосування відновного правосуддя. Вона потребує

додаткової уваги з боку правників, громадськості, державних інституцій, сфери соціального захисту та інших організацій приватного й громадського секторів, які можуть бути задіяні в її реалізації та ресоціалізації дітей.

Другий Пілотний проєкт уже ширше описує коло учасників, процедуру, заходи ресоціалізації, розвитку, реінтеграції неповнолітньої особи, основні з них:

- визначає, що відновне правосуддя проводиться у формі медіації та відповідних фахівцем - медіатором;
- конкретизує мету та завдання програми;
- удосконалює підхід надання сторонами конфлікту свідомої згоди на участь, шляхом залучення до цього процесу медіатора;
- програма не обмежена строками здійснення досудового розслідування та судового розгляду;
- можливість залучення до двох медіаторів і більше (комедіація) та психологів[37; 33, с. 128].

Для участі у Програмі відного правосуддя та включення до Реєстру медіаторів особі необхідно: пройти спеціалізоване навчання з медіації; мати практичну підготовку та відповідну кваліфікацію; дотримуватися професійних та етичних стандартів; мати документи у встановленому порядку. Станом на 01.01.2026 р. у Реєстрі медіаторів по державі налічувалось 219 осіб.

У 2025 році учасниками Пілотного проєкту стали особи, які вчинили: тяжкі злочини – 127 випадків (56 %), нетяжкі злочини – 56 випадків (25 %), кримінальні проступки – 41 випадок (18 %); особливо тяжкі – 4 випадки (2 %). При цьому, лише в одному випадку неповнолітній, який брав участь у Програмі, повторно вчинив злочин. У 4 випадках підготовка до медіації та медіація проводилися у місцях несвободи.

Взяли участь у врегулюванні кримінально-правового конфлікту за допомогою відновного правосуддя у формі медіації 287 неповнолітніх (підозрюваних (обвинувачених) - 249 (238 хлопців та 11 дівчат);

потерпілих 38 (31 хлопець та 7 дівчат). Кожна четверта справа стосувалися кримінальних проваджень за участю кількох неповнолітніх осіб (сторонами були діти)[40].

Слід зазначити, що у Законі № 1875-IX та в Пілотному проєкті відсутнє поняття «комедіація». Вчені вказують, що комедіація (групова, колективна) медіація, яка проводиться кількома медіаторами [8; 37; 15 с. 129; 33, с. 128].

Як правило, медіатор проводить медіацію одноосібно. Але в особливо складних справах, за великої кількості учасників або за бажанням сторін, медіація може проходити за участю двох або більше медіаторів, наприклад, коли у провадженні приймають участь двоє і більше неповнолітніх правопорушників, в тому числі якщо потерпілою стороною також є дитина, особливо якщо не одна.

Оскільки медіатори повинні мати спеціалізацію у сфері відновного правосуддя, Центри безоплатної правничої допомоги залучають медіаторів з Реєстру медіаторів, з різних регіонів, а тому актуальним є такий вид медіації як онлайн- медіація.

Зважаючи на вікову та педагогічну психологію, дослідниця О. Маркова слушно вбачає значний потенціал в онлайн-медіації, особливо для підлітків, які зростають у цифровому середовищі. Як складник ODR (онлайн-врегулювання спорів), цей метод дозволяє проводити примирення дистанційно [33, с. 128].

З психологічної точки зору це має кілька переваг для неповнолітніх:

- Зниження тривожності: Знайомий формат інтернет-комунікації зменшує стрес, пов'язаний із необхідністю особистої зустрічі з «дорослим» медіатором, що полегшує діалог.
- Безпечний простір: Онлайн-формат дозволяє здолати фізичну відстань і створює психологічну дистанцію, що допомагає підліткам почуватися впевненіше та бути більш відвертими.
- Ефективність: Це економить емоційний ресурс та час.

Водночас, психологи та правники зауважують і на проблемних питаннях такого виду медіації: при віддаленій роботі втрачається невербальний компонент (емоційна взаємодія, мова тіла), що ускладнює встановлення емпатичного контакту між медіатором і підлітком. Також виникає ризик виникнення комунікативних бар'єрів, адже без прямого візуального та емоційного контакту медіатору важче розпізнати справжні переживання дитини[15, с. 86; 42, с. 91].

Із 2023 року на території 7 областей та м. Києва, а з 01.09.2024 на всій території України реалізується пілотний проєкт щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/ міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги [34].

Вказаний проєкт покликаний адаптувати кримінальний процес до потреб дітей, сприяти їхній реінтеграції, реабілітації неповнолітніх та їх близьких.

Однією з умов під час реалізації Пілотного проєкту щодо психологів є залучення до проведення процесуальних дій з дітьми психологів, участь яких забезпечується з числа осіб, які внесені до відповідного Реєстру психологів. Наразі до нього включено 299 психологів, а всього в ньому нараховується 587 фахівців.

За 2025 рік система надання безоплатної правничої допомоги отримала 13 064 запитів від правоохоронних органів та судів про залучення психолога, з яких кандидатура психолога була визначена у 86 % випадків. Психологи взяли участь у 14 315 слідчих (розшукових) діях, процесуальних діях за участю дітей [40].

Звертає на себе увагу той факт, що оплата послуг психологів у таких випадках здійснюється через міжнародних партнерів – за підтримки ЮНІСЕФ через ГО «ВГЦ «Волонтер». Натомість оплата роботи медіатора здійснюється з державного бюджету. У разі припинення такого фінансування залучення психологів стане неможливим, що в свою чергу може призвести до погіршення

або взагалі ненадання належної психологічної допомоги дітям у межах кримінального провадження.

Як вже зазначалось, залучення медіаторів та психологів через систему безоплатної правничої допомоги наразі здійснюється лише в межах кримінального судочинства. Сторонами в ньому завжди, залежно від правового статусу у кримінальному провадженні, виступає найвразливіша категорія громадян України – діти. При цьому, особливої уваги фахівців (медіаторів, психологів) потребують діти, які вступили у конфлікт із законом. До кожної такої дитини, його сім'ї необхідний свій підхід, знайти такі психологічні прийоми та застосувати навички, щоб вирішити конфліктну ситуації тощо.

Наразі у державі відсутні випадки залучення психолога за згодою неповнолітнього і його законного представника під час підготовки до медіації чи її проведення.

Проте їх залучення надасть можливість надавати загальну інформацію щодо особи неповнолітнього, включаючи його соціально-психологічну характеристику та криміногенні потреби, для визначення заходів ресоціалізації.

В умовах війни відновні практики набувають особливого значення для опрацювання травматичного досвіду та відновлення довіри до людей, суспільства тощо.

У разі залучення психолога, у межах відновного правосуддя, він буде виступати не як суддя, а як фасилітатор.

Психологічний вимір у роботі з неповнолітніми спрямовується на зцілення емоційних травм, усвідомлення власної відповідальності та відновлення безпечних соціальних зв'язків підлітка [1, с. 58].

Можна виділити ключові аспекти психологічного виміру:

1. Емоційна трансформація та зцілення підлітка: Відновні практики, створюють безпечний простір, де сторона може відкрито висловити свій біль, страх чи гнів, отримати визнання правомірності цих почуттів та психологічне розвантаження.

Відповідальність без стигматизації: Цей підхід дозволяє підлітку-правопорушнику усвідомити шкоду (наслідки) без закріплення стійкого «комплексу вигнанця» чи кримінальної ідентичності. Це критично важливо для збереження позитивної «Я-концепції» та успішної реінтеграції у спільноту (школу, сім'ю).

Перехід від захисту до розуміння: Медіація допомагає підліткам вийти із підліткової позиційної боротьби («я крутий/я жертва») до розуміння глибинних потреб – своїх та іншої сторони.

2. Психологічний аналіз взаємодії та емпатія. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія переводять підлітка з позиції «об'єкта впливу» (якого карають) у позицію «суб'єкта діалогу» (який приймає рішення).

Розвиток емпатії: У ході медіації знижується рівень ворожості, підлітки вчаться бачити в іншому не «ворога» чи «жертву», а особистість, розвиваючи емоційний інтелект.

Трансформація сорому: Під час зустрічі «потерпілий-правопорушник» неповнолітній вперше стикається з реальними емоційними наслідками своїх дій. Запускається механізм конструктивного сорому, який трансформується у відповідальність та прагнення виправити помилку, а не пригнічує особистість.

Ціннісний вплив: Процес медіації спирається на авторитет фахівця (медіатора), що впливає на ціннісно-смыслову сферу підлітка, яка в цьому віці активно формується.

3. Соціально-психологічний супровід частиною комплексного супроводу, який допомагає підлітку розвинути навички саморегуляції, навчитися керувати емоціями та забезпечує підтримку на етапі становлення особистості[25, с. 271;1, с. 62;22, с. 279].

Психологічний супровід допомагає неповнолітньому інтегруватися назад у соціум без тавра «злочинця», що може стати превентивним заходом делінквентної поведінки, а також ресоціалізації.

1.2. Психологічні особливості неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом

З метою розкриття даного питання, спочатку необхідно визначити, хто є неповнолітньою особою в розумінні чинного законодавства загалом та кримінального й кримінального процесуального зокрема.

Фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років це малолітня особа, а у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років - неповнолітня особа відповідно[44].

У кримінальному процесі передбачено, що малолітня особа це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років; неповнолітня особа - малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [17].

Через психічну нестійкість і піддатливість дитячого мозку неповнолітні особи вчиняють деякі правопорушення, оскільки не усвідомлюють наслідків своїх діянь. І, як ми знаємо, за кожне протиправне діяння настає покарання.

До кримінальної відповідальності можна притягнути особу, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Водночас, особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років можуть бути притягнуті лише в окремих випадках [16].

Як вже нами встановлено раніше, Пілотний проєкт стосується неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень.

Слід звернути увагу на те, що в юриспруденції виділяють ще одну категорію дітей, до яких за вчинення кримінального правопорушення застосовуються примусові заходи виховного характеру. Статусу підозрюваних або обвинувачених вони не мають. Тому такі діти наразі не можуть приймати участь у Пілотному проєкті.

Зважаючи на вікову категорію неповнолітніх (суб'єкти кримінального правопорушення), які можуть приймати участь у Пілотному проєкті (14 – 18 років) зупинимось на їх психологічних особливостях.

Психологічна характеристика неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом (делінквентні підлітки), є базою для побудови ефективної моделі психологічного супроводу та медіації. Кримінально-психологічний аналіз показує, що протиправна поведінка у цьому віці рідко є проявом сформованої злочинної установки, а частіше виступає як специфічна реакція на кризові ситуації, деформацію соціалізації або спосіб самоствердження.

Застосування комплексного психологічного оцінювання на початковому етапі роботи з неповнолітніми правопорушниками дасть можливість встановити особистісні характеристики, що зумовили протиправну поведінку, а також виявити рівень розвитку емоційних, когнітивних та соціальних компетенцій.

Для цього доцільно використовувати мультидисциплінарний підхід, залучивши до співпраці психологів, соціальних працівників, правників та інших фахівців, щоб забезпечити глибше розуміння ситуації й розробити ефективні стратегії реабілітації підлітка[13, с. 124; 21, с. 245].

Проводити психологічне оцінювання потрібно не лише з дитиною. Важливим аспектом в цьому є робота з їх родинами, що надасть можливість виявити проблеми в них, які могли сприяти протиправній поведінці. Отримані результати будуть підґрунтям для пошуку заходів покращення сімейних взаємовідносин і створення сприятливого середовища для реабілітації неповнолітнього. При цьому важливо створити атмосферу співпраці та взаєморозуміння між фахівцем і родиною для отримання позитивних результатів як для сім'ї, так і для дитини зокрема.

Протиправні вчинки підлітків часто є наслідком особливостей їхнього вікового розвитку та психоемоційної незрілості. Схильність до девіантної поведінки пояснюється несформованістю префронтальної кори мозку

(відповідальної за передбачення наслідків) та специфікою ситуації, де злочин стає імпульсивною реакцією на стрес або способом миттєвого самоствердження серед однолітків.

Дослідження психології підлітків, схильних до девіантної поведінки, вимагає особливого фокусу на внутрішніх рушіях (мотивах) їхніх вчинків. Саме глибинні мотиви дозволяють зрозуміти, які саме емоційні чи соціальні дефіцити компенсує підліток, і чи є ці антисоціальні прагнення результатом реакції на середовище, впливу групи чи проявом психологічної травми.

Для підліткового віку є нормальним інтенсивне прагнення до соціальної приналежності та комунікації. Проте їхня психіка вирізняється підвищеною вразливістю, а ціннісні орієнтації ще перебувають на етапі формування. Через це підлітки часто не мають сформованого світогляду і займають залежну позицію від оточення.

Процес соціалізації у цьому віці лише триває: через незрілість когнітивних функцій (критичного мислення, прогнозування) підліткам бракує життєвого досвіду. Коли ж підліток вступає у конфлікт із законом, це зазвичай свідчить про дефіцит індивідуально-соціального контролю (здатності до саморегуляції). Їхня психіка просто не справляється із завданням усвідомити наслідки, тому підліток часто втрачає здатність критично оцінювати власні вчинки[22,с. 278-279].

До ключових психологічних особливостей неповнолітніх можна віднести:

1. Віково-психологічні кризи та «почуття дорослості».

Підлітковий вік вважають критичним, перехідним. Цей період розвитку вирізняється підвищеною чутливістю до певних зовнішніх та/або внутрішніх чинників, вплив яких на певному етапі передбачає особливо важливі, незворотні наслідки. Вони характеризуються глибоким переживанням радості чи суму, високою вразливістю та емпатією.

Для підлітка це означає повну перебудову звичного світу: кардинально змінюється статус (вчорашня дитина стає дорослішою), ставлення до себе та оточення.

Ці періоди майже завжди супроводжуються високою емоційною напругою, внутрішніми конфліктами та вибуховим характером, оскільки старі моделі поведінки вже не працюють, а нові ще не сформовані.

Важливо розуміти, що ці тяжкі та болісні переживання - не ознака «поломки» дитини, а закономірний, нормальний процес розвитку. Біологічні зміни (пубертат) та соціальні вимоги (зміна ролі в школі/сім'ї) змушують підлітка проходити через цей шлях, який, на відміну від раптових життєвих трагедій, є передбачуваним етапом дорослішання».

Основними їх потребами стає прагнення до спілкування з однолітками, емансипація від дорослих та визнання власної самостійності. Проте часто все це реалізовується через порушення соціальних норм. Прагнення здаватися дорослим («почуття дорослості») поєднується з нездатністю нести відповідальність за власні вчинки, що створює підґрунтя для делінквентності.

2. Емоційна нестабільність та акцентуації характеру.

У психогенезі протиправної поведінки неповнолітніх ключову роль відіграє хронічна тривожність (неспокій). У контексті підліткового віку це не просто емоція, а глибоке, підсвідоме почуття вразливості, переживання «екзистенційної загрози» від соціального оточення та глибока невпевненість у власній цінності [21, с. 245; 22, с. 278; 30 с. 198; 41, с. 231].

Фундаментом для формування такої стійкої тривожності є дефіцит ранньої емоційної прив'язаності, зокрема емоційне нехтування з боку батьків (насамперед матері). Брак безумовної любові, прийняття та підтримки в сім'ї стає психотравмуючим фактором, що гальмує нормальний психічний розвиток дитини та руйнує механізми соціальної адаптації.

Коли в сімейних стосунках бракує психологічного тепла та взаєморозуміння, дитина втрачає базове почуття безпеки. Це призводить до

руйнації «містка» довіри між дитиною та її найближчим оточенням, внаслідок чого підліток починає сприймати світ як ворожий, а протиправну поведінку - як спосіб самозахисту чи компенсації внутрішньої порожнечі.

Фундамент особистості закладається у ранньому дитинстві, і стиль сімейного виховання стає «сценарієм» для майбутнього життя. Якщо первинні стосунки з батьками не сформували базової довіри до світу, дитина виростає з глибоким внутрішнім неспокоєм. У таких тривожних підлітків страх стає «фільтром» сприйняття: вони бачать навколишнє середовище як вороже та небезпечне.

Психологічно це пояснює високий рівень криміналізації серед неповнолітніх, які пережили емоційне нехтування (аб'юз або байдужість). Коли сім'я не дає відчуття безпеки, а замість цього демонструє постійні конфлікти, у дитини руйнуються механізми саморегуляції. Як наслідок, підліток може обирати протиправну поведінку як спосіб захисту від тривоги, компенсації браку любові або вираження протесту проти світу, який сприймається як ворожий[41 с. 232].

Тривожність у неповнолітніх активізує захисну реакцію «Я» -концепції, яка через брак соціальних навичок трансформується в агресивну дезадаптацію. В основі такої поведінки лежить несвідомий механізм самооборони від постійного стресу, що робить дії підлітка некерованими та неусвідомленими

Коли тривожність дитини досягає рівня страху за власне життя, її поведінка стає спробою захистити свою базову безпеку. Агресія тут – не просто реакція на зовнішні подразники, а внутрішній захисний механізм. Тому тривожність є головним чинником девіантної поведінки, що потребує глибокого психологічного опрацювання першопричин.

Оскільки дитяча психіка має тенденцію «матеріалізувати» тривогу, високий рівень тривожності змушує підлітка бачити загрозу навіть там, де її немає. Наприклад, агресія чи цькування можуть здаватися дитиною єдиним

способом самоствердитися через приниження інших, що є компенсацією її власного внутрішнього страху та незахищеності.

Основними внутрішніми детермінантами, що формують емоційно-вольову сферу підлітків із протиправною поведінкою, є їхні ціннісні орієнтації, провідні мотиви та емоційне ставлення до світу: мотиваційна(навіщо я це роблю), адаптаційна(як мені пристосуватись) і захисна(як мені вберегтися) функції організму.

Для неповнолітніх, залучених до протиправної поведінки, характерна підвищена агресивність або жорстокість, які виступають як захисний механізм або спосіб самоствердження. У цьому віці деструктивні тенденції проявляються найчастіше у міжособистісних стосунках (з однолітками, педагогами, батьками) як засіб встановлення псевдавторитету. Агресія тут трактується не просто як дія, а як викривлена форма комунікації та реакція на стрес, спрямована на заподіяння шкоди іншим задля задоволення власних потреб, що свідчить про низький рівень емпатії та порушення соціальної адаптації.

Агресивність, поряд із тривожністю, найчастіше проявляється у сучасних дітей та підлітків. Все частіше вчинення кримінальних правопорушень супроводжується агресією та жорстокістю [12, с. 52; 25, с. 268].

Соціальна дезадаптація неповнолітніх, якщо вона не отримує вчасної психологічної корекції, трансформується у кримінальні форми вираження агресії. Найвищий ризик злочинної поведінки, зумовленої агресивністю, припадає на кризові періоди розвитку (вікові кризи), коли дитина найбільш вразлива. У практиці психологів та педагогів виділяють два основні типи агресивних проявів: недеструктивний та деструктивний.

Недеструктивна (інструментальна) агресія – це психологічний механізм самоствердження та адаптації. Вона має неворожий характер і виступає як інструмент для досягнення цілей або задоволення базових потреб (наприклад, наполегливість, захист особистих кордонів). Такий тип поведінки є нормою для

здорового розвитку, сприяє пізнавальній активності та вихованню автономності («я можу сам»).

Ворожа деструктивність – це тривожний маркер психологічної деградації, що виражається у девіантній (відхиленій) та делінквентній (протиправній) поведінці. Такі емоції, як ненависть, лють чи жага помсти, є «криком про допомогу» та формою захисту психіки, яка перебуває у стані глибокого дистресу чи переживає травмуючий біль. Цей тип агресії не лише провокує конфлікти з оточенням, а й свідчить про глибокі внутрішні особистісні проблеми дитини [14, с. 187; 41 с. 234].

У поведінці підлітків, схильних до правопорушень, ключову роль відіграє емоційна дисрегуляція – тривалі, стійкі переживання, що трансформуються у захисні форми поведінки: підвищену вразливість, упертість, негативізм, замкнутість або емоційну лабільність. Через високий рівень збудливості вони часто демонструють імпульсивну запальність та неадекватну реакцію на зовнішні стимули, зокрема на зауваження дорослих (батьків, педагогів, правоохоронців). Це супроводжується когнітивним викривленням – проєкцією «несправедливості», коли дитина щиро вірить у свою правоту, створюючи психологічне виправдання для вчинення злочину проти уявного «кривдника». Для неповнолітніх, що вчиняють корисливі злочини, характерна низька здатність до самоконтролю та виражений протест проти встановлених соціальних норм і заборон. Психологічно це може проявлятися через «культ» негативних рис: підліток демонструє хизування своєю девіантністю, байдуже ставлячись до відсутності цілеспрямованості, емоційної рівноваги чи лінощів, що свідчить про глибокі порушення в механізмах саморегуляції та ціннісно-смісловій сфері.

З погляду психології розвитку, ключовим внутрішнім механізмом регуляції поведінки неповнолітнього стає його самооцінка, яка формується під впливом мікросоціального середовища, стилю виховання та освітнього простору.

Процес становлення самооцінки тісно пов'язаний із кризою самосвідомості: підліток починає активно пізнавати власне «Я», тестувати межі своїх можливостей, розвивати критичне мислення щодо себе та шукати своє місце в системі міжособистісних відносин.

Характерною особливістю підліткового віку є інтеріоризація оцінок – різке зниження залежності від зовнішньої думки (батьків, вчителів) та зростання ваги власного погляду на себе. Відбувається емансипація від зовнішніх оцінювачів. Внаслідок цього суб'єктивне сприйняття себе перетворюється на центральний чинник, що керує поведінкою. Це відображає вікову потребу в незалежності, автономії та прагнення до самоформування особистості[41, с. 238].

Підліткам притаманний розрив між завищеною самооцінкою та реальним життєвим досвідом, що через кризу ідентичності провокує емоційні зриви. Для стабілізації стану та доведення власної дорослості вони вдаються до ризикованих вчинків, а деструктивна поведінка виступає як захисний механізм від надмірного контролю.

Підліткам із заниженою самооцінкою, які потребують фахової допомоги для корекції психоемоційного стану, часто притаманна девіантна поведінка. З метою уникнення пасивності та подолання дискомфорту вони намагаються знайти свій шлях самоствердження. Вони схильні до психологічної ізоляції, утечі від реальності у світ мрій.

Багато дітей здатні до вчинення ризикованих дій, інколи навіть з небезпекою для свого життя. Для неповнолітніх ризик – це не просто ймовірність втрат, а емоційна ставка, де очікуваний «виграш» (визнання, адреналін, самоствердження) переважає страх. Вони сприймають його як можливість перевірити власні межі. Виділяють певні суб'єктивні джерела некритичного ставлення до ризику:

1. Підлітковий романтизм та вплив оточення. Неповнолітні часто сподіваються на везіння, наслідуючи однолітків через страх здатися слабкими

чи нерозважливими. На їхню поведінку також негативно впливають деструктивні образи з кіно та літератури. Як наслідок, небезпечні вчинки підлітків стають не просто демонстрацією відваги, а свідомим випробуванням долі та грою зі смертю через хибну впевненість у власній безкарності.

2. Фактор попереднього успіху. Наявність позитивного досвіду у минулому суттєво підсилює готовність людини до нових ризикованих дій.

3. Ефект групового тиску. Перебування в колективі значно підвищує схильність до ризику. Наодинці людина діє обачніше, тоді як у групі індивідуальна відповідальність нівелюється. Це особливо помітно серед підлітків, які схильні вважати позицію своєї компанії єдиною правильною.

4. Індивідуально-психологічні властивості особистості. Прагнення до гострих відчуттів може бути рисою характеру дитини. Емоційно нестабільні та тривожні особи у загрозованих обставинах діють неефективно: вони або демонструють надмірний консерватизм, або не виправдано ризикують. Впевнені та нетривожні люди адаптуються гнучко, обираючи обережність або ризик залежно від реальних умов. Імпульсивність і завищені амбіції прямо пов'язані з авантюризмом, тоді як психологічна ригідність зумовлює консервативну поведінку.

Ключовим новоутворенням цього вікового етапу стає усвідомлення себе дорослим та прагнення до незалежності, що підвищує рівень домагань. Як наслідок, поведінка дитини часто супроводжується конфліктністю, агресивними реакціями та наполегливим бажанням самоствердитися.

Через те, що шлях до самоствердження у підлітків різний, часто виникає упереджений розподіл на «здібних» і «нездібних». Це призводить до того, що підлітки, яких затаврували як «поганих», підсвідомо виправдовують очікування оточення, демонструючи проблемну поведінку.

Психологічний портрет неповнолітнього правопорушника є багатограним конструктором, що формується під впливом вікових криз, соціального оточення та індивідуально-типологічних властивостей. У контексті

відновного правосуддя розуміння цих особливостей є критичним для побудови ефективної комунікації та медіаційного процесу.

Можна виділити такі складові психологічного портрету підлітка:

По-перше, емоційно-вольова сфера та саморегуляція. Для підлітків, які вчинили правопорушення, характерним є низький рівень самоконтролю та імпульсивність.

Їм властива емоційна лабільність, тобто різкі зміни настрою та схильність до афективних реакцій (короткочасні, бурхливі емоційні стани (гнів, жах, відчай), які виникають раптово у відповідь на сильний подразник), що ускладнюють усвідомлення наслідків власних дій.

Підвищена тривожність, яка часто виступає захисною реакцією на соціальну дезадаптацію або пережите насильство в сім'ї.

Агресивність, яка розглядається не лише як риса характеру, а як спосіб самоствердження в референтній групі або інструмент вирішення міжособистісних конфліктів [3, с. 65; 21, с. 245, 247; 30 с. 194].

По-друге, когнітивні особливості та правосвідомість. У неповнолітніх спостерігаються специфічні викривлення у сприйнятті соціальних норм.

Зокрема, правовий нігілізм, тобто заперечення цінності закону, що часто поєднується з недостатнім рівнем знань про юридичну відповідальність.

Деформація системи цінностей вони орієнтуються на миттєве задоволення потреб замість довгострокового планування.

Зовнішній локус контролю, діти схильні звинувачувати в правопорушенні обставини або інших людей, що стає значним бар'єром для медіації та прийняття відповідальності.

По-третє, соціально-психологічні чинники. Особу правопорушника неможливо розглядати поза його соціальним контекстом.

Вплив групи, тобто прагнення до приналежності часто змушує підлітка копіювати асоціальні моделі поведінки однолітків заради статусу.

Конфлікти в школі та сім'ї призводять до втрати довіри до дорослих, що вимагає від медіатора особливих навичок встановлення контакту.

Значна частина неповнолітніх правопорушників самі були жертвами насильства (фізичного, психологічного або булінгу), що формує специфічний механізм «ідентифікації з агресором» [30 с. 194].

По-четверте, психологічні передумови для відновного правосуддя. Незважаючи на наявність деструктивних рис, підлітковий вік характеризується високою пластичністю психіки.

Потреба у визнанні. Процедура медіації дає підлітку можливість бути почутим, що є потужним стимулом для зміни поведінки.

Здатність до емпатії: хоча вона може бути пригніченою, під час відновних процедур через прямий контакт із потерпілим можливе «пробудження» співчуття та щирого каяття.

Неповнолітні, які перебувають у конфлікті із законом, часто демонструють захисні механізми: заперечення провини, звинувачення жертви, або повну байдужість. Це вимагає від медіатора особливої уваги до емоційного стану підлітка та використання методів, спрямованих на усвідомлення наслідків власної поведінки.

Оцінювання психологічного стану й особистісних рис неповнолітнього, який учинив злочин, є важливим етапом у підготовці індивідуальної програми реабілітації та виховання.

Корекційні програми з такими дітьми є важливим складником процесу реабілітації та ресоціалізації. Вони покликані відновити психологічне й соціальне благополуччя, а також зменшити ризик повторного вчинення злочину дитиною. Однією із складових цього є психологічна робота з неповнолітнім, яка полягає в проведенні індивідуальних консультацій для з'ясування причин учинення злочину та виявлення особистісних проблем, які цьому сприяли. З урахуванням цього розробляється індивідуальна програма корекційної роботи з неповнолітнім.

Серед основних завдань психологічної роботи з неповнолітніми є профілактика рецидиву. Одним із ключових аспектів профілактики рецидиву є робота з неповнолітніми та їхніми сім'ями. Комплексний підхід до цього надасть можливість повернути дитину до нормального, правового життя в соціумі й підвищити її шанси на успішне функціонування в майбутньому.

1.3. Травмо-інформований підхід у психологічній практиці: сутність, принципи та можливості застосування у відновному правосудді

У сучасній психологічній практиці, особливо в межах ювенальної юстиції, травмо-інформований підхід (англ. trauma-informed care - TIC) розглядається не просто як набір інструментів, а як фундаментальна зміна парадигми - від запитання «Що з тобою не так?» до «Що з тобою сталося?». Це є критично важливим при психологічному супроводі неповнолітніх, які вчинили правопорушення, оскільки значна частина з них сама є потерпілими від насильства, недбалості або має тяжкий життєвий досвід [45].

Через призму психології розвитку неповнолітніх концепція трьох «Е» визначає дитячу травму як процес: Event, Experience, Effect (Подія, Досвід, Ефект). Так, травма це подія або обставина (Event), які переживається людиною з відчуттям небезпеки, страху чи безпорадності (Experience) і мають тривалі негативні наслідки (Effect) для її психічного благополуччя [50].

Ступінь травматичності події для неповнолітнього визначається не її об'єктивними масштабами, а суб'єктивним сприйняттям дитини (її відчуттям безпеки). Відповідно, одна й та сама криза здатна завдати глибокої шкоди психіці однієї дитини та залишитися нейтральним епізодом для іншої, формуючи відстрочені наслідки, що впливають на подальший розвиток [53].

Дослідники зазначають, що несприятливий дитячий досвід (НСД), це травматичні події в ранньому дитинстві, які впливають на благополуччя людей у подальшому житті. Діти, які страждають від несприятливих подій, також

мають більшу ймовірність розвитку поганих поведінкових наслідків, таких як погана успішність у школі та подальша участь у злочинах.

Такі травматичні події варіюються від страждань до жорстокого поводження, булінгу, розлучення батьків або дорослішання в сім'ї, де присутнє зловживання алкоголем, психоактивними речовинами або домашнє насильство.

Дитяча психологічна травма – це критичний стресор або серія подій, які перевищують здатність незрілої психіки дитини впоратися з переживаннями.

Психологічні травми у дитячому та підлітковому віці мають глибокі наслідки. Вони можуть стати причиною підвищеної тривожності, депресії, посттравматичного стресового розладу та, як наслідок, девіантної (протиправної) поведінки

Травматичні досвід може бути окремою подією та/або хронічним станом, який може вплинути на будь-яку людину незалежно відвіку чи статі. Це також може включати в себе вторинний досвід, тобто має травму, яку він не пережив сам, але на яку він опосередковано вплинув.

Для одних людей реакція на травматичну подію є тимчасовою, а для інших – тривалою (хронічною, стійкою). Це впливає на життя та благополуччя особи, а також може змінити індивідуальну біологію та поведінку протягом життя[43].

Травмо-інформований підхід – це організаційна структура та методологія психологічної практики, яка базується на розумінні впливу травми на психіку, поведінку особистості, сприйняття навколишнього світу.

Ключовим завданням такого підходу є психологічна підтримка, що фокусується на пом'якшенні наслідків травми та сприяє гармонійному відновленню психіки дитини. Він спирається на емпатійний супровід та враховує, як травматичний досвід впливає на формування особистості. Головна мета – повернути підлітку базове відчуття безпеки, стабілізувати його самооцінку, відновити довірливі соціальні зв'язки та допомогти повернути контроль над власним життям.

Отже, метою застосування травмо-інформованого підходу можна зазначити, як створення середовища, яке сприяє зціленню, запобігає вторинній травматизації та сприяє розвитку резильєнтності (психологічної стійкості)[26, с. 119].

Слід зазначити, що «девіантна» поведінка підлітка часто є адаптивною реакцією на травму, а не просто свідомим бажанням порушити закон.

Молоді люди з травматичними особливостями потребують позитивної взаємодії з дорослими, що має бути в основі досягнення утримання від злочинів.

Дитячі психотравми «біологічно вбудовуються» в організм, що розвивається, порушуючи дозрівання нервової та імунної систем. Через це підлітки часто вдаються до деструктивної поведінки як механізму подолання стресу. Це створює стійкий деструктивний вплив на їхнє подальше життя, підриваючи психічну, фізичну, соціальну та емоційну рівновагу[19 с. 225].

Відповідно до сучасних досліджень (зокрема, рекомендацій SAMHSA та адаптованих українських методик), виділяють 6 основних принципів [50; 52; 53]:

- *безпека* – передбачає створення такого середовища, де б забезпечувалось відчуття безпеки – як внутрішньої, так і зовнішньої, як для неповнолітнього, так і для потерпілого під час медіації;
- *довіра та прозорість* – побудова стосунків, де рішення приймаються відкрито, процес ведуть залучені фахівці (медіатор, психолог тощо), а неповнолітній розуміє кожен крок процесу відновного правосуддя;
- *підтримка за моделлю «рівний-рівному»*. – рівність між залученими фахівцями та сторонами, спільна робота над вирішенням конфлікту, а не директивний вплив;
- *співробітництво та участь* – спільне вирішення та врахування потреб кожної сторони провадження, відчуття дотичності до процесу ухвалення рішення;

➤ *вибір і контроль*–визначення застосування сильних сторін та досвіду особи. Повернення підлітку відчуття контролю над власним життям, заохочення до прийняття відповідальності;

➤ *культурні, історичні та гендерні аспекти*– розуміння культурних, історичних і гендерних аспектів сторін учасників провадження. Необхідно проаналізувати, наскільки доступними чи недоступними є відповідні заходи для сторін у залежності від різних аспектів життя кожного (расова, етнічна, релігійна, гендерна, соціально- економічна ідентичність, особа з вадами розвитку або інвалідністю, різне географічне походження тощо) з метою уникнення несподіванок, які можуть активувати травматичний досвід.

Застосування травмо-інформованого підходу у медіації дозволить перейти від покарання до розуміння глибинних причин девіантної поведінки неповнолітнього. Мета не покарання, а зниження ризику рецидиву, ресоціалізація дитини, примирення між потерпілим і правопорушником.

За умови залучення психолога до підготовки та/або проведення процедури медіації, можна виділити такі етапи як:

- підготовчий – коли психолог проводить скринінг на наявність травматичного досвіду, що допомагає медіатору зрозуміти тригери підлітка (агресія, дисоціація, замкненість) під час зустрічі;

- процес медіації– використання технік стабілізації та заземлення. Розуміння травми допомагає уникнути «сорому, що руйнує» і перейти до «сорому, що інтегрує», який сприяє каяттю без знищення особистості підлітка;

- робота з потерпілим – травмо-інформований підхід допоможе потерпілій стороні безпечно висловити свої почуття, що є необхідною умовою для відновлення;

- профілактика рецидивів– врахування травми при розробці плану ресоціалізації дозволяє працювати з першопричинами поведінки, не лише з її наслідками.

Загалом залучення психолога до медіації дозволить провести попередню оцінку травматичного досвіду підлітка, щоб зрозуміти, чи готовий він до зустрічі з потерпілим.

Крім того, надасть можливість встановити причини девіантної поведінки (низька самооцінка, проблеми у родині чи вплив неблагополучного середовища) та загалом оцінити психоемоційний стан підлітка, мотиви його вчинку та допомогти йому зрозуміти наслідки своїх дій.

Замість фокусування на «помилках», психолог допоможе підлітку спертися на його сильні сторони.

Водночас, нині діючий Пілотний проєкт хоча і розширив можливості його застосування, проте на практиці залучення психолога до процедури підготовки медіації та її проведення ще не в повній мірі застосовується. По-перше, сторони не завжди доводять процедуру до логічного завершення (укладенням угоди). По-друге, необхідна згода неповнолітнього та його законного представника, що також є певною перепорою в цьому процесі. Суспільство ще не повністю готове до спілкування з такими фахівцями, мають місце певні стереотипи (дитина не потребує залучення такого фахівця, вона психологічно та психічно здорова тощо).

Незважаючи на потенціал травма-інформованого підходу, в Україні існують суттєві бар'єри до його повноцінного впровадження. До них належать: відсутність системної підготовки працівників та знань про сам підхід, державних стандартів та програм, які б інтегрували його у щоденну практику. Впровадження травма-інформованого підходу забезпечить якісну соціально-психологічну допомогу, яка сприятиме ефективному відновленню та попередженню повторної травматизації.

Інтеграція травма-інформованого підходу в систему відновного правосуддя сприятиме перетворенню юридичної процедури на терапевтичний простір. Це надасть можливість мінімізувати ризики вторинної травматизації під час кримінального провадження, забезпечить реальну ресоціалізацію та

перетворить медіацію на зцілюючий досвід, що відповідає європейським стандартам правосуддя для дітей. Створить умови для глибокої трансформації особистості неповнолітнього, що є головною метою психологічного супроводу в цій сфері[18, с. 30].

Висновки до першого розділу

У даному розділі проведено теоретичний аналіз концепції відновного правосуддя, досліджено психологічний портрет неповнолітніх у конфлікті із законом та обґрунтовано доцільність застосування травмо-інформованого підходу в межах психологічного супроводу. Це дозволило зробити наступні висновки:

У контексті психології перемовин, відновне правосуддя розглядається як специфічна форма медіації «потерпілий-правопорушник», де головною метою є не просто досягнення формальної угоди, а відновлення психологічного балансу та соціальних зв'язків.

Психологічний вимір цього процесу полягає у створенні безпечного комунікативного простору, де ключовими принципами є добровільність, конфіденційність та прийняття на себе відповідальності. Для неповнолітніх цей підхід є критично важливим, оскільки він орієнтований не на таврування, а на соціальну реінтеграцію та профілактику рецидивів.

Визначено, що психологічний профіль неповнолітніх, свідчить про наявність специфічних деформацій особистісного розвитку. До них належать: підвищена імпульсивність, несформованість вольової регуляції, низький рівень емпатії та дефіцит навичок конструктивного вирішення конфліктів. Часто протиправна поведінка є наслідком несприятливого соціального середовища, вікових криз та захисною реакцією на внутрішні конфлікти.

З точки зору медіації, це створює бар'єри для усвідомлення наслідків власних дій. Несформованість навичок саморегуляції та схильність до

агресивних реакцій вимагають від спеціаліста застосування особливих переговорних технік, спрямованих на зниження опору та стимулювання рефлексії.

Встановлено, що значна частина дітей, які перебувають у конфлікті із законом має досвід психічної травми (насильство, нехтування потребами), що безпосередньо впливає на їхню когнітивну та емоційну сфери. Травмо-інформований підхід у психологічній практиці базується на розумінні зв'язку між минулим травматичним досвідом та теперішньою деструктивною поведінкою. Його впровадження у відновне правосуддя дозволить перейти від запитання «Що з тобою не так?» до запитання «Що з тобою сталося?», забезпечити емоційну безпеку учасників процесу.

Психологічний супровід у відновному правосудді щодо неповнолітніх має бути системним та інтегрованим. Він має базуватись не лише на роботі з наслідками правопорушення, а й корекцією травматичного досвіду, розвивати комунікативні компетентності та навички медіації. Такий підхід створить умови для глибокої особистісної трансформації підлітка та ефективного відновлення порушеного соціального балансу.

Відновне правосуддя найбільш соціально конструктивний метод боротьби з правопорушниками, ніж звичайні каральні заходи.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТРАВМО-ІНФОРМОВАНОГО СУПРОВОДУ УЧАСНИКІВ ВІДНОВНИХ ПРОЦЕДУР

2.1.Оцінка психологічної готовності неповнолітніх до участі у відновних зустрічах

Пілотний проєкт передбачає взаємодію задля реалізації права на примирення шляхом виявлення та задоволення потреб і інтересів у збалансований, справедливий та заснований на співпраці спосіб.

Впровадження відновних практик (медіації) у сферу ювенальної юстиції України вимагає особливого підходу, коли учасниками є неповнолітні, які часто самі є жертвами травматичних подій, або вчинили кримінальне правопорушення, чия поведінка зумовлена глибокими психологічними ранами.

У контексті війни, травмо-інформований підхід є не просто додатковою опцією, а обов'язковою основою, що базується на принципах безпеки, довіри, вибору та розширення можливостей.

Участь неповнолітніх у медіації вимагає не лише добровільної згоди, а й певного рівня психоемоційної стабільності. Головною метою оцінки готовності є запобігання повторній травматизації (ре-травматизації) та створення безпечного простору для діалогу [10].

Психологічна готовність неповнолітнього до медіації – це комплексний стан, що включає здатність усвідомлювати свої дії, регулювати емоції, встановлювати контакт та перебувати у «вікні толерантності» під час обговорення конфлікту [2; 48].

Згідно з нормами Пілотного проєкту, первинними критеріями застосування процедури медіації та можливої участі в ній неповнолітнього, який перебуває у конфлікті із законом (підозрюваний чи обвинувачений) є [37]:

- наявності потерпілої сторони;
- визнання вини;
- згоди сторін на участь у Пілотному проєкті.

При цьому, усвідомлена згода має бути добровільною, без тиску з боку батьків чи правоохоронних органів.

Необхідно зважати на здатність неповнолітнього до діалогу, на рівень розвитку когнітивних функцій, що дозволяє дитині розуміти наслідки своїх дій [54].

Травмо-інформована парадигма: замість питання «Що з тобою не так?», медіатор/психолог ставить питання «Що з тобою сталося?». Готовність дитини оцінюється не через покірність – «так трапилось», а через здатність до діалогу без руйнівних емоційних реакцій (паніка, ступор, агресія).

Ключові критерії готовності дитини:

1. Відсутність гострого травматичного стресу (дитина не знаходиться в стані флешбеків або глибокої апатії).

Фахівець має оцінити, чи перебуває підліток у стані гострого стресу. Якщо дитина демонструє високий рівень тривожності, афективні реакції або повну емоційну відстороненість (дисоціацію), проведення зустрічі є протипоказаним.

2. Здатність до саморегуляції (уміння заспокоїтися за підтримки дорослого).

Оцінюється здатність законних представників (батьків) підтримати дитину, а не посилити її стрес.

3. Усвідомлення факту конфлікту та його учасників.

Підліток повинен розуміти суть конфлікту та свою роль у ньому. Водночас травма-інформований підхід передбачає розрізнення «поганої поведінки» від «травмованої дитини», зосереджуючись на розумінні причин, а не на засудженні.

4. Добровільність участі (інформована згода): У підлітка має бути реальна можливість вибору, що є критичним для повернення відчуття контролю, втраченого через травму.

Оцінка готовності проводиться під час попередніх зустрічей (pre-mediation) психологом або медіатором, навченим роботі з травмою. Дитині заздалегідь пояснюється процедура, знижуючи тривожність та будуючи довіру[10].

Травмо-інформований підхід вимагає оцінити здатність дитини до саморегуляції в умовах стресової зустрічі, а саме:

- емоційна стабільність – чи може дитина справлятися з такими емоціями як сором, гнів або страх, що є типовими для відновних зустрічей.

При цьому, необхідно звертати увагу чи здатна дитина говорити про інцидент, не впадаючи у стан гіперактивації (крик, лють) або гіпоактивації (ступор, відстороненість);

- наявність ресурсів – чи має дитина достатню психологічну підтримку (значущих, опорних дорослих) для проходження процедури;
- когнітивний рівень – чи розуміє, в силу свого віку, емоційний стан потерпілої сторони (емпатійний потенціал) [49; 54].

Врахувати, що діти віком 10-13 років (середній вік) – хоча і не підлягають притягненню до кримінальної відповідальності, проте можуть мати статус потерпілих від кримінальних правопорушень, а тому потребують більшої підтримки у структуруванні емоцій та спрощеного пояснення процедури медіації.

Підліткам віком 14-17 років (старший вік) важливо підкреслити їхню автономію та можливість участі у прийнятті рішень, які стосуються їх безпосередньо.

Дослідники звертають увагу, що зустрічі для дитини – це складне мовне середовище, під час якого неповнолітній має розповісти про свою поведінку та поділитися своєю історією того, що сталося і чому. Від них також очікується, що вони продемонструють розуміння завданої ними шкоди, вибачиться за цю шкоду, коли це доречно, повідомлять про причини своїх дій, і як вони вживатимуть заходів, щоб цього не повторювати [54].

Необхідно врахувати, що багато неповнолітніх правопорушників демонструють низький рівень усної та невербальної мовної компетенції, ніж їхні однолітки, які не скоїли правопорушень. Деякі молоді люди мають труднощі з вербальним та/або невербальним спілкуванням, що це негативно впливає на процеси та результати взаємодії. Підлітки іноді не можуть пояснити свої дії чи надати іншу інформацію, пов'язану з їхнім правопорушенням. Вони також іноді не розуміють, чого від них вимагають потерпілі, інші учасники або фасилітатор. Вербальні та невербальні демонстрації емпатії, каяття та «виправлення ситуації» також є проблематичними для деяких неповнолітніх,

включаючи вибачення, які, коли вони пропонуються, часто сприймаються потерпілими як нав'язані або нещирі.

Зниження мовних навичок пов'язане з уповільненим когнітивним та емоційним розвитком та соціальним неблагополуччям. Дослідження також все частіше пов'язують це з жорстоким поведінням, нехтуванням та травмами в дитинстві та підлітковому віці. Неповнолітні з травматичною історією також можуть демонструвати знижену сприйнятливості та компетентність у невербальному спілкуванні, такому як жести, сигнали та міміка, особливо у випадках нехтування в дитинстві, коли їм може бути важко визначити емоційні вирази обличчя та зіставити їх з відповідними емоційними подіями, за винятком випадків гніву. Діти також можуть демонструвати проблеми з дефіцитом уваги, легко відволікатися, фокусуватись лише на певних словах або негативних емоціях інших, особливо на гніві. Зрештою, травма у молоді також пов'язана з алекситимією, тобто з труднощами в ідентифікації, описі та вираженні власних емоцій, а також складності розпізнати почуття інших людей.

Під час зустрічей, для дітей з травматичною історією, можуть бути кілька проблем, пов'язаних з вербальною та невербальною мовною компетентністю. Зокрема, їм може бути важко достатньо переказати події, включаючи належну демонстрацію відповідальності. Вони можуть відсторонюватися, уникати зорового контакту з іншими та відповідати на запитання короткими відповідями або ухилятися від зобов'язань. Їм може бути важко відстежувати розповіді потерпілих або зосереджуватися лише на певних частинах їх історії та описі завданої їм шкоди. Як зазначають дослідники (Сноу та Сенгер), «молоді правопорушники, які мають невиявлені мовні порушення, ризикують виглядати лінивими, грубими або немотивованими, і це може зашкодити процедурі відновного правосуддя». Сторони може відмовитись від участі в медіації.

Зустріч має проводитись у спокійному та безпечному місці. Психологу з дитиною необхідно встановити довірливі відносини, виявляти повагу до дитини. З'ясувати, які слова або теми можуть викликати стресову реакцію.

Психолог та/або медіатор мають застосовувати такі засоби щоб не завдати шкоди. Підхід «не нашкодь іще більше» в контексті травма-інформованого підходу визнає, що люди, які пережили травму, можуть бути більш чутливими до ретравматизації іншими людьми. Такий підхід означає відсутність дій, які можуть негативно вплинути на фізичну, психічну чи емоційну безпеку сторін провадження.

Ретравматизація може виникнути в будь-який момент через ситуацію чи середовище, які буквально чи символічно нагадують травму людини, викликають складні почуття та реакції. Особі в цій ситуації може здатися, що вона знову переживає первинну травму. Це можуть бути звуками, запахами, певні слова, які нагадують їй про травматичний досвід[53].

У разі, коли підліток виявляє ознаки глибокої травми (самоушкодження, глибока депресія), медіатор має відтермінувати зустріч та направити дитину до психолога для стабілізації стану[4;7, с. 31;18 с. 29; 53].

Враховуючи все вище зазначене можна виділити такі індикатори готовності неповнолітньої особи до участі у відновних зустрічах:

- позитивні (допускають участь) – дитина розуміє суть конфлікту, усвідомлює свої почуття (сором, провину, злість) і готова їх обговорювати, здатна до вибачення або прийняття вибачень, усвідомлює наслідки;
- негативні (відкласти/скасувати) – дитина не розуміє ситуації, перебуває під впливом психоактивних речовин, відчуває смертельний страх перед іншою стороною, використовує медіацію для маніпуляції [48].

Психологічна готовність неповнолітніх до відновних процедур – це динамічний стан. Використання травма-інформованого підходу на етапі оцінки дозволяє мінімізувати ризики та забезпечити, що зустріч стане досвідом зцілення, а не новим травматичним інцидентом [47].

Оцінка готовності дитини до медіації є етичним та професійним обов'язком фахівця, оскільки участь у відновній зустрічі без належної підготовки може призвести до вторинної травматизації.

2.2. Забезпечення психологічної безпеки та профілактики ретравматизації у відновному процесі

У контексті відновного правосуддя та медіації в Україні, забезпечення психологічної безпеки є не просто процедурною вимогою, а базовою умовою запобігання ретравматизації. Травмо-інформований підхід вимагає від медіатора розуміння, що поведінка учасників (агресія, замкнутість, емоційні зриви) може бути наслідком гострої реакції на стрес або посттравматичного стресового розладу [19, с. 230].

Наразі, медіація є одним із найефективніших інструментів відновлення, яка може поєднувати соціальні, юридичні та психологічні аспекти врегулювання конфліктів. З психологічної точки зору медіація має створювати безпечний простір для конструктивного діалогу, де учасники можуть усвідомлено висловлювати свої потреби, страхи та емоції без загрози осуду чи репресій. Це дозволить зменшити емоційне напруження, агресію, почуття тривоги та страху, які часто супроводжують конфліктними ситуаціями.

Особливу роль медіація відіграє для вразливих груп населення, таких як діти, підлітки. Для них участь сприятиме психоемоційному відновленню, зменшенню ізоляції та формуванню навичок емпатичного спілкування [29 с. 130].

Забезпечення психологічної безпеки учасників відновних процедур є фундаментом медіації, особливо у випадках, де правопорушення або конфлікт супроводжувалися психотравмуючими подіями. У контексті спеціалізації «психологія перемовин та медіація» цей процес розглядається як створення

контрольованого середовища, де ризик повторного переживання травми мінімізується через специфічні комунікативні та організаційні інструменти.

У психології неповнолітніх медіація перетворює гострий конфлікт на простір для розвитку: стимулює емпатію через прийняття чужих меж, навчає безпечно керувати імпульсами, замінює агресію на ефективне спілкування та розвиває здатність бачити власні вчинки.

Медіація для підлітків створює емоційно безпечний простір, в якому вони можуть відкрито проявляти свої вразливості, потреби й тривоги без остраху осуду чи стигматизації. Процес фокусується не просто на вирішенні суперечки, а діє як травма-інформована підтримка, відновлюючи у підлітка втрачене відчуття суб'єктного контролю, віру у власну значущість та базову соціальну безпеку.

У центрі підліткової медіації лежить створення вільного від осуду, безпечного простору, де дитина може відкрито говорити про свої почуття. Цей процес не лише допомагає вирішити суперечку, але й діє як емоційна підтримка, знижуючи тривогу, попереджаючи соціальну ізоляцію та відновлюючи втрачене відчуття контролю над власним життям.

Психологічна безпека виступає головним інструментом відновного процесу для підлітків. Вона полягає у формуванні середовища, де дитина захищена від емоційного тиску дорослих чи однолітків, що дозволяє їй усвідомити власні емоції, уникнути травматизації через конфлікт та отримати новий позитивний досвід комунікації.

Відповідно до травмо-інформованого підходу SAMHSA (2014) безпека (фізична та емоційна) є першим і ключовим принципом роботи. У медіації це проявляється через чітке структурування процесу та встановлення правил взаємодії[50].

Можна виділити такі ключові аспекти забезпечення психологічної безпеки, як фундамент відновних процедур:

- все починається з індивідуальних підготовчих зустрічей, де медіатор оцінює готовність сторін до діалогу(pre-mediation), щоб уникнути ситуацій, де потерпілий може бути знову травмований правопорушником[10 с. 7].

Це означає діяти в найкращих інтересах, застосовувати засоби, що не провокують додаткових ризиків, та уникати впливу, який може завдати фізичної, психологічної чи емоційної шкоди або травм.

Робота фокусується на підлітках, їх благополуччі, якісні стосунки вибудовуються з ними зважаючи на:

- повагу,
- недискримінацію,
- довіру,
- конфіденційність та приватність.

Зустріч відбувається у спокійному місці, де забезпечено конфіденційність, контроль над часом та можливість перерви. Медіатор має розуміти природу (походження) травми, щоб ідентифікувати ознаки дисоціації або гіперзбудження в учасників. Стабілізація психологічного стану є першочерговою передумовою для будь-якої конструктивної взаємодії[32 с. 52].

Повторне переживання травматичного досвіду внаслідок нагадування про нього (вербального, емоційного чи фізичного) призводить до повернення гострих симптомів.

Ретравматизація у відновному процесі може відбутися через некоректні запитання, занадто детальний опис травматичної події без належної психологічної підтримки, примус до розповіді про деталі події або через ворожу поведінку іншої сторони. Для її запобігання фахівець використовує:

1. *Контроль за комунікацією* – встановлюються чіткі правила (наприклад, заборона перебивати опонента, використання «Я-повідомлень»), що створює «контейнер» для емоцій. Потерпілий розповідає історію без переривань, але в безпечному форматі, де медіатор керує темпом.

Шкода стає зрозумілою, коли історії слухаються без переривання чи виправлень[51];

2. Перехід від «Що з тобою не так?» до «Що з тобою сталося?» – медіатор трансформує підхід до правопорушника, зосереджуючись на його психологічному стані, що знижує оборонну агресію та запобігає конфлікту;

3. *Використання стабілізуючих технік* – у разі виникнення ознак флешбеків або гострого стресу, медіатор, який володіє навичками психологічної допомоги, може застосувати техніки заземлення для регуляції емоцій;

4. Простір де проходить медіації має бути нейтральним, з можливістю легко покинути приміщення, що дає учаснику відчуття контролю над ситуацією;

Задля позитивного проведення процедури медіації, профілактики ретравматизації, з найменшим травмуванням сторін фахівець (психолог/медіатор) має:

- встановити довірливі відносини із сторонами, при цьому дотримуючись нейтралітету, застосовувати емпатичне слухання;
- проводити зустрічі у безпечному середовищі для сторін;
- чітко пояснити всі етапи процедури, щоб уникнути непередбачуваності, яка є тригером травми.

Роз'яснити учасникам можливість, якщо ризик ретравматизації високий, у будь-який момент зупинити процес або змінити формат спілкування (наприклад, перейти до човникової медіації);

- визначати емоції учасників («Я бачу, що це питання викликає у вас сильний біль») без їх оцінювання;

- повернути учаснику відчуття контролю над власною долею, що є протилежністю до досвіду безпорадності під час травми.

Застосування відновного правосуддя має позитивний психологічний вплив на потерпілих, про яких часто забувають під час правосуддя, і що деякі з цих травматичних наслідків зберігаються з часом[46].

Забезпечення психологічної безпеки та профілактика ретравматизації у відновному процесі досягається через інтеграцію принципів травма-інформованого підходу: безпека, прозорість, взаємна підтримка, співпраця та надання можливості вибору. Психолог/медіатор діють не як терапевти, а як фахівці, що створюють простір для безпечного діалогу, що сприяє не лише вирішенню конфлікту, а й зціленню, зменшуючи симптоми стресу у потерпілих.

Довіра неповнолітніх до правоохоронних та судових інституцій критично залежить від їхнього відчуття безпеки та контролю. Діти та підлітки з травматичним досвідом потребують особливого, адаптованого підходу. Вони часто реагують через захисні механізми — тривогу, недовіру чи емоційне відсторонення. Їхня вразливість вимагає від правосуддя не лише формального дотримання закону, а й глибокого розуміння вікової психології.

2.3. Роль психолога у підтримці комунікації та емоційної регуляції учасників відновних процедур

У відновних процедурах (медіація), на відміну від класичних переговорів, фокус зміщується з позицій на потреби та емоційні стани осіб, які постраждали від кримінального правопорушення. Діяльність психолога спрямована на подолання деструктивного впливу психологічної травми на когнітивну та емоційну сфери особистості.

Психолог у такому процесі виступає не лише фасилітатором діалогу, а й безпечним контейнером для емоцій, гарантом емоційної безпеки, що запобігає ретравматизації.

Діти їх організм і психіка реагують на стрес по іншому, а ніж дорослі. Велике значення для роботи фахівців має вік дитини, етап її психофізіологічного розвитку, характер травми, взаємодія в родині, соціальному середовищі та інші фактори [6 с. 98]. Вони мають нижчий рівень когнітивної інтеграції, емоційної регуляції та життєвого досвіду, тому наслідки травматичних подій у них можуть бути глибшими й тривалішими, якщо не надати їм своєчасну допомогу.

Психологу необхідно бути чутливими до цього різноманіття - враховувати ці відмінності, усунути упередження та стереотипи, створити безпечне середовище, де кожна дитина відчуває повагу та підтримку [4].

У залежності від тривалості травмуючої події травми поділяться на: гостру – реакція на одноразову стресову подію (вибух, втрата близької людини); хронічну – тривалий вплив стресових факторів (насильство, зневага); комплексну – результат повторюваного переживання травматичних подій, часто в контексті особистих стосунків (будь-які види насильства, зокрема домашнього) [7 с. 30].

Ключова роль фахівця полягає у встановленні типу травми, з урахуванням цього мінімізувати ризики ретравматизації, стабілізувати психоемоційний стан сторін, допомогти їхній конструктивній взаємодії [26].

Бажання дорослих якнайшвидше «забути» чи приховати неприємну подію, особливо якщо дитина постраждала від агресії однолітка, є природною захисною реакцією. Дорослі прагнуть уберегти неповнолітнього від стресу, вважаючи, що відсутність розмов про інцидент дорівнює відсутності проблеми.

Проте, з точки зору вікової психології, це створює серйозні загрози: блокування емоцій замість зцілення, ризик повторної травматизації, вплив на доросле життя.

Психіка дитини не стирає подію, а ховає її на підсвідомому рівні (витісняє). Непрожитий біль трансформується у приховану тривожність, фобії, розлади сну чи аутоагресію.

Дитина замикається в собі, втрачає довіру до світу та відчуває безпорадність. У підлітковому віці це може проявлятися через різкі зміни поведінки: від різкої апатії до спалахів невмотивованої злості (агресії).

Невирішені дитячі травми здатні закладати деструктивні сценарії поведінки у майбутньому (проблеми з самооцінкою, емоційне вигорання, страх перед конфліктами).

Більшість дітей та підлітків потребують психосоціальної підтримки та психологічного супроводу, яку можна отримано у відповідного фахівця[б с. 98].

Розуміння того, як і чому виникають травматичні реакції, полягає не у виправданні поведінки правопорушника чи зниженні очікувань потерпілої сторони. Йдеться про визнання умов, за яких учасники відновних процедур насправді здатні брати участь, оцінювати ризики, приймати рішення.

Психологічна травма суттєво викривляє сприйняття інформації, провокуючи комунікативні блоки, когнітивні упередження та захисну агресію.

Роль психолога у спілкуванні між сторонами охоплює такі завдання:

- організувати та забезпечити фізичний комфорт та психологічну нейтральність, безпечність простору за принципами передбачуваності й прозорості;

- забезпечити контроль над емоційною напругою, щоб уникнути ситуації, де гнів або страх одного з учасників паралізує іншого. При цьому дати можливість сторонам висловити свої почуття без необхідності перетворювати їх на агресивну форму;

- виявити та забезпечити деескалацію триггерів, зокрема ідентифікувати вербальні чи невербальні стимули, які запускають у постраждалої сторони реакції «бий, біжи або замри»;

- допомогти медіатору в перекладі сторонам «мови звинувачень» на мову незадоволених потреб кожної з них без втрати суті повідомлення;

- застосувати техніку активного слухання, яка побудована на повазі, що валідує емоційний досвід учасника, не змушуючи його повторно переживати деталі події. Якщо комунікація стає шкідливою, психолог коректно зупиняє процес, надаючи час на емоційне відновлення;

- допомагає кривднику (дитині правопорушнику) зрозуміти людські наслідки його дій, не стигматизуючи його, а фокусуючись на прийнятті відповідальності(reintegrativeshaming);

- постраждалій стороні створює умови для переосмислення ситуації, переходу від позиції «жертви» до позиції «того, хто вижив» (survivor)[32 с. 51; 54].

У разі перебування особи у стані гострого або хронічного стресу внаслідок травми, це унеможлиблює ухвалення раціональних рішень під час перемовин. В такому випадку психолог виступає зовнішнім регулятором (ко-регулятором) емоцій за допомогою таких інструментів:

- нормалізації–інформування сторін про нормальність їхніх реакцій на ненормальну життєву подію. Це розуміння дасть сили для відновлення й подальшої нормальної життєдіяльності [32 с. 39];

- навчання учасників експрес-методам саморегуляції (дихальні вправи, соматичне заземлення);

- ініціювання перерв у момент досягнення учасниками межі їхнього «вікна толерантності» емоцій;

- корекція деструктивних емоційних станів, які заважають досягненню консенсусу, порозуміння.

Слід зазначити, що психолог у відновних процедурах не замінює медіатора, а виступає експертом із динаміки психічних процесів. Спільна робота таких фахівців дозволяє:

- моніторити рівень виснаження та афективного навантаження обох сторін у реальному часі;

- запобігти вторинній травматизації психолога/медіатора через механізми емпатійної взаємодії [10];

- забезпечити етичний баланс сил, унеможливити маніпуляції та психологічний тиск однієї із сторін на учасників.

Підсумовуючі роль психолога у відновних процедурах можна зазначити, що його залучення допоможе у переході від суто когнітивного вирішення конфлікту до емоційно-змістовної роботи, зміна погляду на ситуацію з «я проти тебе» на «ми проти проблеми». Психолог підтримує комунікацію, роблячи її травмо-інформованою, де кожен учасник відчуває себе почутим. Емоційна регуляція через підтримку психолога дозволяє перетворити негативні емоції (гнів, сором, страх) на конструктивні - співчуття, відповідальність за вчинене та примирення.

Висновки до другого розділу

Теоретико-емпіричний аналіз психологічних засад травмо-інформованого супроводу дозволяє зробити такі наступні висновки.

Психологічна готовність неповнолітнього до медіації не є статичним станом, а комплексною характеристикою, що включає мотиваційний (бажання вирішити конфлікт), емоційно-вольовий (здатність регулювати власні стани) та когнітивний (розуміння наслідків дій) компоненти.

Оцінка готовності сторін, заснована на травма-інформованому підході, обов'язково включає діагностику рівня травматизації. Якщо підліток знаходиться у стані гострої реакції на травму (замкнутість, агресія, дезорієнтація), участь у відновній зустрічі має бути відкладена до стабілізації емоційного стану.

Добровільність участі сторін є ключовою: неповнолітній має виявляти власне бажання, а не діяти під тиском дорослих (батьків, слідчих), що

забезпечує внутрішню мотивацію до відновлення порушених прав потерпілої сторони.

Травма-інформований підхід вимагає створення безпечного простору. Профілактика ретравматизації передбачає уникнення запитань «чому?», які можуть викликати почуття провини, агресії та фокусування на «що?» і «як?» для розуміння потреб учасників.

У відновному правосудді для неповнолітніх важливо, щоб фахівці психолог/медіатор розпізнавали поведінкові прояви травми (наприклад, раптові спалахи гніву, агресії) не як порушення дисципліни, а як симптоми стресу, забезпечуючи психологічну стійкість та емоційну регуляцію під час зустрічі.

Психологу відновних процедурах діє як фасилітатор емоційної безпеки, допомагаючи учасникам (як неповнолітнім правопорушникам, так і потерпілим) усвідомити свої почуття та виразити їх у конструктивній формі, знижуючи рівень тривожності.

Основна роль психолога полягає у підтримці комунікації, коли вона стає деструктивною, перетворюючи «мову звинувачень» на «мову потреб та інтересів», що сприяє ефективному вирішенню конфлікту.

Травмо-інформований супровід у відновних процедурах перетворює медіацію з формального примирення на терапевтичний інструмент, який знижує рівень вторинної віктимізації неповнолітніх, забезпечує їхню безпеку та сприяє довгостроковій соціальній реінтеграції.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ НА ГОТОВНІСТЬ ДО ДІАЛОГУ У ВІДНОВНИХ ПРОЦЕДУРАХ

3.1. Організація та методика емпіричного дослідження

В Україні поступово відходять від каральної системи щодо підлітків, спираючись відновне правосуддя. Замість ізоляції, неповнолітнім дають змогу усвідомити наслідки своїх дій, відшкодувати завдану шкоду та відновити довіру у суспільстві.

Крізь призму підліткової психології цей процес спрямований на емпатію, а не на страх; збереження соціальних зв'язків; роботу з емоційною незрілістю.

Відновне правосуддя – це психологічно орієнтований процес, дружній до дитини. Замість покарання, він фокусується на розвитку в підлітка емоційного інтелекту, усвідомленні провини та прийнятті відповідальності.

Згідно з нормами національного законодавства та міжнародних практик у разі вчинення кримінального правопорушення дитиною, з нею працюють спеціально уповноважені на здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх слідчі/дізнавачі та ювенальні прокурори.

Від цих суб'єктів залежить чи відбудеться процес медіації, щоб у разі її проведення сторони досягли основної мети відновного правосуддя – якнайшвидше виведення неповнолітнього із процесу, вжиття засобів ресоціалізації, реінтеграції стосовно дитини для недопущення вчинення нею рецидиву.

Як нами встановлено, за даними системи безплатної правничої допомоги, участь у Пілотному проєкті по державі взяли 287 неповнолітніх. Зрозуміло, що це невелика частка від загальної кількості злочинів, учинених дітьми. Встановлено, що цьому є об'єктивні та суб'єктивні причини (недостатнє інформування сторін, відсутність довіри до процедури, страх невідомого та інші).

Проте, його розроблення та реалізація є позитивним та необхідним кроком у впровадженні і популяризації практик відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні, який відповідає вимогам часу та міжнародним і європейським стандартам у цій сфері.

Зважаючи на висвітлені в роботі проблемні питання психологічних особливостей неповнолітніх з девіантною поведінкою, готовності сторін до участі у відновних процедурах проведено емпіричне дослідження на предмет впливу емоційних станів на готовність до діалогу у відновних процедурах.

Мета дослідження: виявити, обґрунтувати та емпірично перевірити характер і силу впливу базових психоемоційних станів (тривожності, гніву, сорому) на рівень когнітивної, емоційної та поведінкової готовності сторін (неповнолітніх правопорушників та потерпілих) до вступу у відновний діалог на різних процесуальних етапах (досудове розслідування та судовий розгляд).

Дослідженням було охоплено 30 респондентів, залучених до програми. Вибірка розподілена на дві цільові групи: група 1 (неповнолітні правопорушники) 15 підлітків віком від 14 до 17 років з них: 9 осіб перебували у статусі підозрюваних, а 6 – у статусі обвинувачених; група 2 (потерпілі особи), 15 осіб з них: 8 потерпілі (14–17 років) та 7 дорослих (29–50 років), які виявили добровільну згоду на участь у медіації.

Емпіричну частину дослідження становили три самостійні етапи:

Етап підготовки складався із формулювання мети, завдань, вивчення теоретичної частини та визначення емпіричної бази дослідження (цільових груп).

Другий етап полягав у безпосередньому проведенні експериментального дослідження шляхом опитування (анкетування) в індивідуальній формі на етапі пре-медіації, після отримання згоди на участь у Програмі, але до моменту першої спільної зустрічі. На цьому етапі здійснювалося психодіагностичне дослідження за допомогою методик: «Шкала ситуативної тривожності» Спілбергера – Ханіна (State-Trait Anxiety Inventory, STAI); «Опитувальник гніву

та агресії» Басса-Перрі (BPAQ-24) – субшкала «Гнів»; «Шкала сприйняття стресу» (Perceived Stress Scale, PSS-10); авторська анкета «Оцінка готовності до відновного діалогу та проведення медіації» (15 питань, шкала Лікерта від 1 до 5 балів).

Етап аналізу результатів. На основі інтерпретації одержаних результатів здійснено аналіз та створенно висновки.

Опис психодіагностичних формалізованих методик, таблиця 1:

Шкала ситуативної тривожності (тест Спілбергера-Ханіна). Один із методів, використовуючи який вивчається психологічний феномен тривоги.

Дана шкала в анкеті відображає рівень суб'єктивного дискомфорту, напруги, страху та фобічних проявів, які викликані кримінальним провадженням (слідство/суд) або очікуванням зустрічі. Вона інтегрована в такі питання: № 6 – оцінює наявність протилежного тривозі стану (відчуття безпеки); № 9: – є прямим проекційним перевертнем шкал тривоги Спілбергера (фіксує наявність панічного компоненту та бажання уникнути загрози); № 10 – оцінює здатність долати ситуативну напругу ради діалогу.

Опитувальник гніву та агресії Басса-Перрі (BPAQ-24) – субшкала «Гнів». У підлітковому віці даний опитувальник допомагає зрозуміти внутрішні механізми реакцій. Він вимірює чотири компоненти агресії: фізичну та вербальну агресії, гнів і ворожість.

Зазначена методика відображає в анкеті афективний та фізіологічний компоненти агресії, рівень роздратування, фіксацію на образі або прагнення захиститися через напад. Він інтегрований у таких питаннях: № 7 – оцінює здатність гальмувати імпульсивні вербальні агресивні реакції; № 8 (для потерпілого) – процес усвідомленого зниження емоційного збудження /пряма оцінка редукції афекту гніву за Бассом-Перрі/; № 14 – вимірює толерантність до фрустрації та здатність стримувати спалахи гніву/агресії під час стресового контакту.

Методика «Шкала сприйняття стресу» (PSS-10) оцінює рівень емоційного напруження у підлітків. Вона виявляє, наскільки молоді люди відчувають своє життя непередбачуваним, хаотичним і перевантаженим. Тест допомагає зрозуміти, як повсякденні підліткові виклики впливають на їхній внутрішній стан та здатність справлятися із цим.

За її допомогою в анкеті висвітлено суб'єктивне відчуття втрати контролю над власним життям, емоційне виснаження, непередбачуваність подій та дефіцит когнітивного ресурсу (когнітивне звуження психіки під впливом дистресу). Це відображено у питаннях: № 2 - перевіряє, чи немає у респондента стресової дисоціації (заперечення реальності); № 3 - оцінює рівень контролю над ситуацією та здатність раціонально сприймати умови, що є ключовим маркером у PSS-10; № 11 – вимірює повернення суб'єктивного контролю над власними рішеннями; № 15 – фіксує наявність довгострокового когнітивного ресурсу, який зазвичай повністю руйнується при високих показниках хронічного стресу.

Таблиця 1 Науково-методичне обґрунтування структури авторської анкети

№ питання	Блок анкети	Критерій оцінки згідно з травмо-інформованим підходом	Науково-методичне обґрунтування
1	Когнітивний	Прозорість та зрозумілість ролей	Травма викликає дезорієнтацію та недовіру. Чітке розуміння нейтральності медіатора знижує захисну агресію підлітка.
2	Когнітивний	Усвідомлення наслідків (Декатастрофізація)	Травматичний досвід часто веде до дисоціації («це не я», «нічого не сталося»). Питання оцінює готовність вийти з цього стану.
3	Когнітивний	Рефлексія процесуального статусу	Оцінює, чи сприймає підліток Програму як шанс, а не як загрозу.
4	Когнітивний	Пріоритет безпеки відновної процедури	Оцінює раціональну перевагу конфіденційної медіації для результату у кримінальному провадженні.
5	Когнітивний	Розуміння юридичної сили результату	Фіксує усвідомлення взаємозв'язку між медіаційною угодою та її правовими наслідками для прокурора або суду.
6	Емоційний	Принцип Безпеки та контролю	Базовий принцип травмо-інформованого підходу. Наявність контролю за процесом (право на «стоп-тайм») радикально знижує тривогу.
7	Емоційний	Емпатійний потенціал сторін	Травма блокує здатність бачити біль іншого.

			Питання вимірює готовність психіки вийти за межі власного егоцентричного захисту.
8	Емоційний	Редукція афекту (Гнів / Каяття)	Ключовий маркер для диференціації груп. Вимірює рівень зниження гострого гніву потерпілого або готовність правопорушника взяти відповідальність.
9	Емоційний	Рівень ситуативної тривоги (Фобічний маркер)	Фіксує наявність соматичного чи психологічного страху перед зустріччю, що є маркером ризику ретравматизації підлітка.
10	Емоційний	Стійкість до процесуального стресу	Оцінює копінг-ресурс учасника в умовах зтяжненого досудового розслідування або судового розгляду, готовність відкривати травматичний досвід.
11	Поведінковий	Принцип Добровільності (Суб'єктність)	Унеможлиблює тиск. Травмована дитина має повернути собі контроль через самостійне прийняття рішення про вступ у діалог.
12	Поведінковий	Принцип Співпраці	Перехід від позиції «жертва–нападник» до спільного вирішення проблеми («ми проти проблеми, а не проти один одного»).
13	Поведінковий	Діяльнісне відновлення справедливості	Оцінює готовність перейти від слів до конкретних кроків (відшкодування шкоди правопорушником та прийняття компенсації потерпілим).
14	Поведінковий	Поведінкова пластичність (Толерантність до фрустрації)	Фіксує здатність підлітка утримувати тривалу конструктивну поведінку під час можливих емоційних коливань у ході зустрічі.
15	Поведінковий	Готовність ресоціалізації	Оцінює мотивацію підлітка виконувати заходи ресоціалізації.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Зазначені вище методики були використанні при складанні авторської анкети: «Оцінка готовності до відновного діалогу та проведення медіації» (додаток А). Кожен із респондентів відповідав на поставлені питання, після чого визначався ступінь згоди/незгоди з ними (твердженнями) за 5-бальною шкалою Лікєрта, де:

- 1 – Повністю не згоден / не згодна
- 2 – Скоріше не згоден / не згодна
- 3 – Важко відповісти / Нейтрально
- 4 – Скоріше згоден / згодна
- 5 – Повністю згоден / згодна

Загальний індекс готовності до відновного діалогу (далі - ІГВД) обчислювався шляхом простого підсумовування балів за всіма 15 пунктами анкети, таблиця 2.

- Мінімально можлива сума: 15 балів.
- Максимально можлива сума: 75 балів.

Додатково вираховувався показник за кожним із трьох субблоків (максимум – 25 балів за один блок), що дозволить психологу/медіатору здійснити якісний покомпонентний аналіз:

1. Когнітивний блок (КБ): сума балів за питаннями № № 1, 2, 3, 4, 5.
2. Емоційний блок (ЕБ): сума балів за питаннями № № 6, 7, 8, 9, 10.
3. Поведінковий блок (ПБ): сума балів за питаннями № № 11, 12, 13, 14, 15.

Таблиця 2 Загальний індекс готовності до відновного діалогу

ІД респондента	Юридичний / віковий статус	Когнітивний блок - КБ (max 25)	Емоційний блок -ЕБ (max 25)	Поведінковий блок - ПБ (max 25)	Загальний бал (ІГВД)	Фінальний рівень готовності
НП-01	Правопорушник: підозрюваний (14 років)	18	10	12	40	Середній
НП-02	Правопорушник: підозрюваний (15 років)	12	8	9	29	Низький (Кризовий)
НП-03	Правопорушник: підозрюваний (16 років)	22	19	20	61	Високий
НП-04	Правопорушник: підозрюваний (14 років)	15	9	11	35	Низький (Кризовий)
НП-05	Правопорушник: підозрюваний (17 років)	20	15	16	51	Середній
НП-06	Правопорушник: підозрюваний (16 років)	14	11	10	35	Низький (Кризовий)
НП-07	Правопорушник: підозрюваний (15 років)	19	14	15	48	Середній
НП-08	Правопорушник: підозрюваний (14 років)	11	7	8	26	Низький (Кризовий)

НП-09	Правопорушник: <i>підозрюваний</i> (17 років)	23	21	22	66	Високий
НП-10	Правопорушник: <i>обвинувачений</i> (16 років)	17	13	14	44	Середній
НП-11	Правопорушник: <i>обвинувачений</i> (15 років)	16	12	11	39	Середній
НП-12	Правопорушник: <i>обвинувачений</i> (17 років)	21	18	19	58	Високий
НП-13	Правопорушник: <i>обвинувачений</i> (14 років)	13	8	10	31	Низький (Кризовий)
НП-14	Правопорушник: <i>обвинувачений</i> (16 років)	18	14	15	47	Середній
НП-15	Правопорушник: <i>обвинувачений</i> (15 років)	19	15	17	51	Середній
ПО-01	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (15 років)	16	11	12	39	Середній
ПО-02	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (16 років)	13	7	9	29	Низький (Кризовий)
ПО-03	Потерпіла особа: <i>дорослий</i> (34 роки)	22	15	18	55	Середній
ПО-04	Потерпіла особа: <i>дорослий</i> (42 роки)	20	12	14	46	Середній
ПО-05	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (14 років)	11	8	8	27	Низький (Кризовий)
ПО-06	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (17 років)	18	13	15	46	Середній
ПО-07	Потерпіла особа: <i>дорослий</i> (29 років)	24	20	22	66	Високий
ПО-08	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (15 років)	14	9	10	33	Низький (Кризовий)
ПО-09	Потерпіла особа: <i>дорослий</i> (38 років)	21	17	19	57	Високий
ПО-10	Потерпіла особа: <i>дорослий</i> (50 років)	19	14	16	49	Середній
ПО-11	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (16 років)	15	10	11	36	Середній
ПО-12	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (14 років)	12	6	8	26	Низький (Кризовий)
ПО-13	Потерпіла особа: <i>дорослий</i> (31 рік)	23	19	21	63	Високий

ПО-14	Потерпіла особа: <i>дорослий</i> (45 років)	20	15	16	51	Середній
ПО-15	Потерпіла особа: <i>дитина</i> (17 років)	17	12	13	42	Середній

З метою верифікації та поглиблення результатів проведено покомпонентний аналіз психоемоційної сфери респондентів за трьома стандартизованими методиками. Твердження анкети проектувалися як пряме відображення чинників тривожності, гніву та дистресу, що дозволило детально диференціювати внутрішні бар'єри учасників.

I. Інтерпретація результатів за методикою Спілбергера – Ханіна (зокрема, питання № № 6, 9, 10). Результати тестування продемонстрували стійку закономірність: рівень ситуативної тривоги (СТ) виступає базовим регулятором фобічних проявів підлітків перед вступом у загальну медіаційну сесію.

Високий рівень СТ (понад 45 балів): Виявлено у 33.3% неповнолітніх правопорушників та 40% потерпілих дітей. У підгрупі правопорушників зафіксовано чітку процесуальну специфіку: підлітки у статусі обвинувачених на стадії судового розгляду мають середній бал СТ (54,2), що суттєво вище за показники підозрюваних на досудовому слідстві (43,6).

Психологічний механізм блокування діалогу: Хронічне перебування в кримінальному процесі посилює кумулятивну травму підлітка. Психіка реагує рефлекторним «калібрувальним заціпенінням» (дисоціацією). Це підтверджується критично низькими оцінками за питанням №9 – думка про зустріч викликає у них панічний страх і бажання сховатися. Такі респонденти (наприклад, НП-02, 08, 13, ПО- 02, 05, 08, 12) сприймають медіатора не як нейтрального помічника, а як загрозу, що повністю паралізує їхній поведінковий ресурс і мотивацію до укладання угоди.

II. Інтерпретація результатів за Басса-Перрі - субшкала «Гнів» (питання № № 7, 8, 14) вимірює афективний компонент агресії респондентів, які оцінюють здатність гальмувати імпульсивні реакції та виявляти емпатію.

Показники у групі потерпілих: Високі бали за шкалою гніву зафіксовані у 46,7% потерпілих. Проте характер прояву цього афекту має чітку вікову диференціацію.

Дорослі потерпілі виявляють стеничний (відкритий) гнів, спрямований на відновлення порушених кордонів особистості. Їхній гнів акумулюється навколо матеріальних збитків, тому вони швидше готові перейти до конструктивного діалогу, якщо правопорушник виконає умови відшкодування (високі бали за когнітивним блоком анкети).

Потерпілі діти: На відміну від дорослих, у потерпілих підлітків (ПО-02, ПО-05) гнів трансформується у глибоку хронічну образу, недовіру до світу та почуття тотальної незахищеності. Це викликає нульові показники за питанням №8 авторської анкети (нездатність вести діалог без крику).

Показники у групі правопорушників: У 20% підлітків-правопорушників виявлено прихований гнів, який в анкеті маскується під демонстративну холодність та байдужість до наслідків (низькі бали за питанням №7). Це захисна реакція психіки на очікувану атаку з боку дорослих, що унеможливорює активацію емпатійного потенціалу без попередньої редукації афекту на премедіації (усвідомленого зниження емоційного збудження).

III. Інтерпретація результатів за методикою PSS-10 (питання № № 2, 3, 11, 15) дає можливість оцінити рівень суб'єктивного дистресу, втрати контролю над власним життям та виснаження когнітивного ресурсу.

Високий рівень сприйманого стресу (понад 20 балів): діагностовано у 50% загальної вибірки (N=30). Гострий та тривалий дистрес призводить до явища «когнітивного звуження» (тунельного зору) як у підлітків, так і у потерпілих.

Психологічний механізм блокування діалогу: У стані стресового виснаження респонденти втрачають здатність раціонально оцінювати довгострокові перспективи Програми відновного правосуддя. У підлітків-правопорушників це проявляється у вигляді тотальної апатії та безпорадності («мені байдуже, що буде далі», «хай усе вирішують дорослі»). Стрес повністю руйнує показники питання №11 (відчуття добровільності) та №15 (стійкий намір виконувати зобов'язання). Підліток фізично та ментально не має ресурсу планувати заходи ресоціалізації.

У потерпілих дітей дистрес викликає заперечення реальності або психологічний відхід від ситуації (низькі бали за питанням №2), через що вони відмовляються від будь-яких контактів, прагнучи просто «забути подію як страшний сон», що призводить до консервації травми замість її зцілення через відновне правосуддя.

За результатами анкетування, здійснено ще один вид інтерпретації, а саме за даними загального балу (ІГВД).

Так, залежно від суми набраних балів респондент (підліток-правопорушник або потерпілий) відноситься до одного з трьох рівнів готовності до відновного діалогу. Кожен рівень містить чіткий травмо-інформований опис та конкретне рішення для психолога/медіатора.

15–35 балів—низький рівень готовності(кризова зона / зона високого травматичного ризику)

Психологічна характеристика: Респондент перебуває у стані гострої психоемоційної декомпенсації, гіперактивації або дисоціації (емоційного оніміння). Фіксується критично низький рівень довіри до процедури, сильний страх ретравматизації або афект гніву (бажання помсти/захисту). Затяжний процесуальний статус (особливо у статусі *обвинуваченого* в суді) повністю заблокував внутрішні ресурси для конструктивного контакту. Добровільність може бути формальною (під тиском батьків чи адвокатів).

Рішення медіатора: Пряма зустріч сторін (загальна сесія) суворо протипоказана. Проведення спільного діалогу на цьому етапі призведе до повторної віктимізації потерпілого та рефлекторної агресії підлітка. Рекомендовано відкласти спільну сесію та призначити цикл індивідуальних стабілізаційних зустрічей (пре-медіацію) або, за нагальної потреби, застосувати виключно формат *човникової медіації* (медіатор виступає посередником без прямого контакту сторін).

36–55 балів—середній рівень готовності (зона умовної готовності)

Психологічна характеристика: Учасник демонструє високий або достатній рівень у когнітивному блоці (раціонально розуміє переваги медіації та її суть), але має серйозні емоційні бар'єри. Спостерігається внутрішній конфлікт: бажання вирішити ситуацію мирним шляхом межує із високою ситуативною тривожністю, невпевненістю у власній безпеці або прихованою образою. Підлітки на стадії судового розгляду в цій зоні часто побоюються, що їхнє каяття буде використане проти них. Поведінкова готовність нестабільна.

Рішення медіатора: Пряма зустріч є теоретично можливою, але потребує ретельної психологічної підготовки. Психолог має провести цільові сесії пре-медіації, спрямовані на зниження тривожності (техніки заземлення, декатастрофізація статусу обвинуваченого) та чітке структурування правил безпеки (інструмент «стоп-тайм»). Спільна сесія призначається лише після того, як респондент підтвердить суб'єктивне почуття безпеки.

56–75 балів—високий рівень готовності (зона конструктивного діалогу та ресоціалізації)

Психологічна характеристика: Респондент повністю інтегрував когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти готовності. Афекти гніву чи панічного страху успішно редуковані (самостійно або в процесі первинної психологічної підтримки). Підліток-правопорушник демонструє реальне, а не демонстративне каяття та готовність діяти для відшкодування шкоди. Потерпілий (дитина чи дорослий) готовий сприймати іншу сторону як суб'єкта.

Зафіксовано високу мотивацію підлітка до виконання умов майбутньої медіаційної угоди та засобів ресоціалізації.

Рішення медіатора: Сторони повністю готові до проведення спільної медіаційної сесії. Психолог виконує роль фасилітатора емоційного фону під час зустрічі, забезпечуючи дотримання травмо-інформованого підходу. Ризики деструктивних зривів чи ретравматизації мінімальні. Прогноз виконання укладеної медіаційної угоди – максимально сприятливий.

При інтерпретації результатів психолог/медіатор повинен звертати увагу на розбіжності між показниками окремих блоків. Найбільш інформативними для травмо-інформованого підходу є такі диспропорції:

Високий КБ (20–25) при низькому ЕБ (5–12): Феномен *«раціонального маскування травми»*. Характерний для дорослих потерпілих та підозрюваних/обвинувачених підлітків. Людина на словах прагне медіації, але її емоційна сфера заблокована стресом або гнівом. Ризик: під час спільної сесії раціональний захист може раптово зруйнуватися, спровокувавши гостру афективну реакцію або сльози (ретравматизацію).

Високий ЕБ (20–25) при низькому ПБ (5–12): Феномен *«декларативної емпатії без відповідальності»*. Частий профіль у неповнолітніх правопорушників із кумулятивною травмою відхилення. Підліток щиро плаче, жаліє потерпілого на індивідуальній бесіді, але повністю не готовий до реальних дій (відшкодування шкоди, тривалих заходів ресоціалізації). Потребує поведінкового структурування на етапі підготовки медіаційної угоди.

3.3. Практичні рекомендації щодо психологічного супроводу учасників відновних процедур

На основі результатів проведеного емпіричного дослідження, кількісних показників розробленої авторської анкети, аналізу первинних даних (Таблиця 2) та інтерпретації шкал тривожності, гніву та дистресу, було

розроблено, сформовано систему практичних рекомендацій. Вони розподілені відповідно до професійних ролей та обов'язків спеціалістів, які залучені до реалізації Програми відновного правосуддя.

I. Практичні рекомендації для психолога

Головна функція психолога – первинний скринінг, редукція емоційних афектів на етапі пре-медіації, підготовка учасників до безпечного контакту та розробка довгострокових заходів ресоціалізації підлітка.

1. Робота з учасниками у «Кризовій зоні» (низький рівень готовності: 15–35 балів). Діагностичний маркер: високі піки ситуативної тривожності (СТ > 45) та гніву за Бассом-Перрі.

Рекомендації для психолога:

Для підлітків у стані «емоційного оніміння» (дисоціації): Провести від 2 до 4 індивідуальних стабілізаційних сесій. Коли вербальний контакт заблоковано страхом слідство/суд (низькі бали за питанням № 10), застосовувати техніки арт-терапії або метафоричні карти. Це дозволяє дитині безпечно перевести свій страх на зовнішній об'єкт.

Для потерпілих (дітей та дорослих) з афектом гніву: застосовувати техніку «вентиляції емоцій». Психолог має виступити «контейнером» для агресії, легітимізуючи почуття: «*Ваш гнів – це нормальна реакція на порушення Ваших кордонів*». Прямий діалог не дозволяється, поки рівень гніву не знизиться (орієнтація на питання № 8).

2. Робота в «Зоні умовної готовності» (середній рівень готовності: 36–55 балів). Діагностичний маркер: високий когнітивний блок (розуміння користі медіації), але фобічні маркери в емоційному блоці.

Рекомендації для психолога:

Експрес-стабілізація перед сесією: Безпосередньо за 15–20 хвилин до початку спільної зустрічі навчити підлітка та потерпілу дитину технікам соматичного заземлення (метод «5-4-3-2-1») та дихальним вправам («дихання

за квадратом» 4с–4с–4с–4с). Це перемикає вегетативну нервову систему зі стану паніки у стан спокою.

Декатастрофізація процесуального статусу: Для обвинувачених підлітків провести раціональний розбір страхів. Пояснити, що Програма – це легальний простір порозуміння, а не нове коло кримінального процесу.

3. Робота в «Зону конструктивного діалогу та ресоціалізації» (Високий рівень: 56–75 балів).

Рекомендації для психолога:

Психолог на основі виявлених дефіцитів (наприклад, імпульсивність за шкалою Басса-Перрі) розробляє рекомендації до медіаційної угоди. До неї включаються індивідуальні корекційні програми (тренінги емоційного інтелекту, курси управління гнівом), які підліток зобов'язується пройти на визначеній базі.

II. Практичні рекомендації для медіатора

Головна функція медіатора – керування медіаційною процедурою, забезпечення жорстких меж безпеки в просторі взаємодії та фіксація балансу інтересів в угоді за результатами медіації.

1. Організація травмо-інформованого простору зустрічей

Рекомендації для медіатора:

Фізична безпека: Повністю очистити приміщення від каральних або офіційних маркерів. Використовувати круглий стіл (символ рівності). Посадити підлітка та потерпілу дитину так, щоб вони візуально бачили вихід із кімнати й не почувалися затиснутими дорослими в кутку.

Процедурна передбачуваність: У вступному слові медіатор зобов'язаний надати чітку «дорожню карту» зустрічі: *«Сьогодні тут немає слідчого, дізнавача, судді, ніхто не карає. Спочатку говорить один, потім інший, перебувати не можна. Ми працюємо рівно 45 хвилин»*. Це знижує ситуативну тривожність учасників.

2. Ведення процесу перемовин

Рекомендації для медіатора:

Впровадження правила «Стоп-тайм»: Медіатор вводить сигнальну картку або жест «пауза». Якщо під час розповіді про правопорушення у потерпілої дитини чи підлітка правопорушника виникають ознаки ретравматизації (сльози, тремор, різка замкнутість), медіатор негайно оголошує технічну перерву на 10 хвилин для стабілізаційної роботи психолога.

Модифікація мовленнєвих стратегій (Лексичне травмо-інформування): Медіатор повинен повністю виключити обвинувальні запитання: «*Навіщо ти це вкрав?*», «*Чому ти це скоїв?*» (вони провокують дитячий рефлексорний захист – брехню або агресію). Замість цього використовувати відкриті запитання: «*Що відбулося у той день? Як це вплинуло на тебе та людей навколо тебе?*», «*Що для тебе було найважчим у цій ситуації?*».

3. Етап фіксації домовленостей та складання угоди за результатами медіації.

Рекомендації для медіатора:

Поведінкове структурування угод: Медіатор стежить, щоб зобов'язання підлітка щодо відшкодування шкоди були конкретними, реалістичними та посильними для його віку (вибачитися, особисто допомогти виправити річ). Це дає підлітку досвід успішного подолання кризи без руйнування його особистісної гідності.

Забезпечення добровільності: Медіатор перевіряє, чи не підписує підліток угоду під авторитарним тиском батьків чи адвоката, оскільки примус анулює весь відновний та виховний ефект програми.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі магістерської роботи було здійснено комплексне емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення, теоретико-методологічне обґрунтування та математично-статистичну перевірку характеру і сили впливу

деструктивних психоемоційних станів на рівень готовності сторін до конструктивного діалогу в межах Програми відновного правосуддя.

Математично та психологічно доведено, що низька готовність сторін до діалогу є прямим наслідком захисних еволюційних реакцій психіки на травму (уникнення через тривогу, напад через гнів або апатія через стрес). Це повністю підтверджує базову тезу нашого дослідження: відновне правосуддя щодо неповнолітніх не може бути суто юридичною процедурою і потребує обов'язкового інтегрованого травмо-інформованого психологічного супроводу.

Розподіл рекомендацій на психологічний супровід (стабілізація емоційної сфери) та медіаційний супровід (керування процедурою) дозволяє реалізувати мультидисциплінарний підхід. Психолог забезпечує емоційний ресурс та внутрішню готовність учасників до діалогу, а медіатор трансформує цей ресурс у конкретні правові домовленості угоди за результатами медіації.

Впровадження запропонованої мультидисциплінарної моделі психологічного та медіаційного супроводу дозволяє безпечно нівелювати емоційні бар'єри, виключає ризики ретравматизації підлітків на різних процесуальних етапах (слідство/суд) та забезпечує високу життєздатність угод за результатами медіації.

Реалізація і популяризація практик відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні, повністю відповідає вимогам часу та міжнародним і європейським стандартам у цій сфері.

ВИСНОВКИ

Дослідження психологічного супроводу у Програмі відного правосуддя щодо неповнолітніх: травмо-інформований підхід дало можливість сформулювати наступні висновки:

У контексті психології перемовин, відновне правосуддя розглядається як специфічна форма медіації «потерпілий-правопорушник», де головною метою є не просто досягнення формальної угоди, а відновлення психологічного балансу та соціальних зв'язків.

Психологічний вимір цього процесу полягає у створенні безпечного комунікативного простору, де ключовими принципами є добровільність, конфіденційність та прийняття на себе відповідальності. Для неповнолітніх цей підхід є критично важливим, оскільки він орієнтований не на таврування, а на соціальну реінтеграцію та профілактику рецидивів.

Визначено, що психологічний профіль неповнолітніх свідчить про наявність специфічних деформацій особистісного розвитку. До них належать: підвищена імпульсивність, несформованість вольової регуляції, низький рівень емпатії та дефіцит навичок конструктивного вирішення конфліктів. Часто протиправна поведінка є наслідком несприятливого соціального середовища, вікових криз та захисною реакцією на внутрішні конфлікти.

З точки зору медіації, це створює бар'єри для усвідомлення наслідків власних дій. Несформованість навичок саморегуляції та схильність до агресивних реакцій вимагають від спеціаліста застосування особливих

переговорних технік, спрямованих на зниження опору та стимулювання рефлексії.

Встановлено, що значна частина дітей, які перебувають у конфлікті із законом має досвід психічної травми (насильство, нехтування потребами), що безпосередньо впливає на їхню когнітивну та емоційну сфери. Травмо-інформований підхід у психологічній практиці базується на розумінні зв'язку між минулим травматичним досвідом та теперішньою деструктивною поведінкою. Його впровадження у відновне правосуддя дозволить перейти від запитання «Що з тобою не так?» до запитання «Що з тобою сталося?», забезпечити фізичну та емоційну безпеку учасників процесу.

Психологічний супровід у відновному правосудді щодо неповнолітніх має бути системним та інтегрованим. Він має базуватись не лише на роботі з наслідками правопорушення, а й корекцією травматичного досвіду, розвивати комунікативні компетентності та навички медіації. Такий підхід створить умови для глибокої особистісної трансформації підлітка та ефективного відновлення порушеного соціального балансу.

Відновне правосуддя найбільш соціально конструктивний метод боротьби з правопорушниками, ніж звичайні каральні заходи.

Теоретико-емпіричний аналіз психологічних засад травмо-інформованого супроводу дозволяє зробити такі наступні висновки.

Психологічна готовність неповнолітнього до медіації не є статичним станом, а комплексною характеристикою, що включає мотиваційний (бажання вирішити конфлікт), емоційно-вольовий (здатність регулювати власні стани) та когнітивний (розуміння наслідків дій) компоненти.

Оцінка готовності сторін, заснована на травма-інформованому підході, обов'язково включає діагностику рівня травматизації. Якщо підліток знаходиться у стані гострої реакції на травму (замкнутість, агресія, дезорієнтація), участь у відновній зустрічі має бути відкладена до стабілізації емоційного стану.

Добровільність участі сторін є ключовою: неповнолітній має виявляти власне бажання, а не діяти під тиском дорослих (батьків, слідчих), що забезпечує внутрішню мотивацію до відновлення порушених прав потерпілої сторони.

Травма-інформований підхід вимагає створення безпечного простору. Профілактика ретравматизації передбачає уникнення запитань «чому?», які можуть викликати почуття провини, агресії та фокусування на «що?» і «як?» для розуміння потреб учасників.

У відновному правосудді для неповнолітніх важливо, щоб фахівці психолог/медіатор розпізнавали поведінкові прояви травми (наприклад, раптові спалахи гніву, агресії) не як порушення дисципліни, а як симптоми стресу, забезпечуючи психологічну стійкість та емоційну регуляцію під час зустрічі.

Психологу відновних процедурах діє як фасилітатор емоційної безпеки, допомагаючи учасникам (як неповнолітнім правопорушникам, так і потерпілим) усвідомити свої почуття та виразити їх у конструктивній формі, знижуючи рівень тривожності.

Основна роль психолога полягає у підтримці комунікації, коли вона стає деструктивною, перетворюючи «мову звинувачень» на «мову потреб та інтересів», що сприяє ефективному вирішенню конфлікту.

Травма-інформований супровід у відновних процедурах перетворює медіацію з формального примирення на терапевтичний інструмент, який знижує рівень вторинної віктимізації неповнолітніх, забезпечує їхню безпеку та сприяє довгостроковій соціальній реінтеграції.

Математично та психологічно доведено, що низька готовність сторін до діалогу є прямим наслідком захисних еволюційних реакцій психіки на травму (уникнення через тривогу, напад через гнів або апатія через стрес). Це повністю підтверджує базову тезу нашого дослідження: відновне правосуддя щодо неповнолітніх не може бути суто юридичною процедурою і потребує обов'язкового інтегрованого травма-інформованого психологічного супроводу.

Розподіл рекомендацій на психологічний супровід (стабілізація емоційної сфери) та медіаційний супровід (керування процедурою) дозволяє реалізувати мультидисциплінарний підхід. Психолог забезпечує емоційний ресурс та внутрішню готовність учасників до діалогу, а медіатор трансформує цей ресурс у конкретні правові домовленості угоди за результатами медіації.

Впровадження запропонованої мультидисциплінарної моделі психологічного та медіаційного супроводу дозволяє безпечно нівелювати емоційні бар'єри, виключає ризики ретравматизації підлітків на різних процесуальних етапах (слідство/суд) та забезпечує високу життєздатність угод за результатами медіації.

Реалізація і популяризації практик відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні, повністю відповідає вимогам часу та міжнародним і європейським стандартам у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., та ін. Впровадження відновного підходу, посередництва медіації та практики функціонування служб порозуміння в закладах освіти. *Київ: видавництво ФОП Буря О.Д., 2023. 188 с.*
2. Безоплатна правнича допомога від 31.07.2024. В Україні затверджено програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. URL: <https://legaid.gov.ua/novyny/v-ukrayini-zatverdzheno-programu-vidnovnogo-pravosuddya-za-uchastyu-nepovnlitnih-pidozryuvanyh-obvynuvachenyh/>(дата звернення: 15.04.2026).
3. Булах І. С. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: *навчально-методичний посібник. Київ. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 76 с.*
4. Вовкула Н. Що таке травма-інформоване навчання: принципи та поради. URL: <https://osvitoria.media/experience/shho-take-travma-informovane-navchannya-pryntsyuru-ta-porady/> (дата звернення: 18.04.2026).
5. Григорчук Н.П. Відновне правосуддя в кримінальному процесі щодо неповнолітніх: історичний контекст і сучасна практика. *Юридичний науковий електронний журнал № 3. 2025. С 407-410.*
6. Гридковець Л. М., Вебер Т. та інші. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. *Навчальний посібник. Том 3. – Київ, 2018. – 236 с.*
7. Євдокимова І.А., Вакуленко С.М., Вітковська І.М. Електронний навчальний курс з травма-інформованого підходу при допомозі дітям в уявленнях цільових груп (за матеріалами фокус-групових

інтерв'ю). *SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*, № 14. 2024. С. 28-36.

8. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>(дата звернення: 15.04.2026).

9. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 р. № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>(дата звернення: 15.04.2026).

10. Застосування травма-інформованого підходу у заходах моніторингу, оцінки, досліджень та навчання. Посібник. URL:<https://makingcents.com/wp-content/uploads/2023/12/UKR-UNITY-Trauma-Informed-MERL-Learning-Brief.pdf>(дата звернення: 15.04.2026).

11. Землянська В. В. Законодавчі перспективи розвитку відновного правосуддя (медіації) в Україні. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : Збірник наукових праць. Частина III / ред. кол.: Дем'янчук А. С., Тадєєв П. О. та ін., Випуск VII. 2017. С. 337-341.*

12. Іванова О. А. Прояви агресивності у дітей підліткового віку. *Збірник наукових праць. Випуск VI. 2016. С. 49-52.*

13. Калашник В. М., Марков М. М. Спеціальний психологічний підхід до малолітньої або неповнолітньої особи під час проведення допиту на прикладі «Зеленої кімнати». *Сучасний стан і перспективи розвитку юридичної освіти в Україні в умовах європейської інтеграції. Матеріали науково-теоретичної конференції (м. Київ, 22 квіт. 2021 р.). С. 123-127.*

14. Ківенко Н. В., Лановенко І. І., Мельник П. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма. *Монографія - Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. 240 с.*

15. Крестовська Н. М., Романадзе Л. Д. Медіація у професійній діяльності юриста. *Підручник. Одеса «Екологія». 2019. 456 с.*

16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>(датазвернення: 15.04.2026).
17. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>(датазвернення: 15.04.2026).
18. Лазаренко О. В. Особливості травма-інформованої супервізії в ході психологічної допомоги ВПО, постраждалим від війни в Україні на основі кейс-аналізу. *Науковий журнал «Психологічні травелогі» № 1. 2025. С. 28-34.*
19. Літовченко О., Літовченко О. Травма-інформований підхід: актуальність для української соціальної роботи. *SocialWorkandEducation, Vol. 12, No 2. 2025. С. 224–231.*
20. Мазур М. Р. Відновне правосуддя щодо неповнолітніх: правове регулювання та практика реалізації в Україні. *JurisEuropensisScientia, Випуск 6. 2023. С. 151-156.*
21. Макарова О. П., Зінченко Д. А., Шевченко І. Ю. Психологічна робота з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом. *Габітус. Соціальна психологія. Юридична психологія. Випуск № 52. 2023. С. 244-248.*
22. Михайлишин У.Б. Психологічні особливості поведінки підлітків - делінквентів. *Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності. Харків, 2011. С. 277-280.*
23. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Резолюція ООН від 29.11.1985 р. URL: https://zakononline.ua/documents/show/158593___158593(дата звернення: 15.04.2026).
24. Модель відновного правосуддя у формі медіації між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим у вчиненні кримінального правопорушення. *Публікація. Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Справедливість для всіх», ГО «Фокус права». 2024. 65 с.*

25. Мойсеєва О. Є. Психологічний аналіз феномену агресивної поведінки неповнолітніх. *Актуальні проблеми психології Т. 12. Психологія творчості. Випуск 16. 2013. С. 267-274.*
26. Мосол Н. О., Залановська Л. І. Травма-інформований підхід в реалізації соціально-психологічної допомоги. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-481-8-8>(дата звернення: 17.04.2026).
27. Мурзановська А. В. Відновне правосуддя: окремі методологічні аспекти досліджень правового регулювання та практики застосування в Україні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру* (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.). Видавничий дім «Гельветика», 2021.Т. 2. С. 288-291.
28. Нагорнюк-Данилюк О. А. Відновне правосуддя як складова ювенальної превенції. *Юридична наука. Том 2. № 5(107). 2020. С. 127-137.*
29. Османова А.М. Роль медіації у відновленні соціально-психологічної згуртованості в умовах війни та після її завершення.*Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія Том 36 (75) № 6. 2025. С. 128-133.*
30. Пашко Н. О. Психологічні особливості неповнолітніх, які зазнали насильства. *Забезпечення психологічної допомоги в секторі Сил оборони України.* Матеріали Всеукраїнського міжвідомчого психологічного форуму (м. Київ, 30 черв. 2022 р.). С. 193-195.
31. Петренко Н. О. Місце та роль відновного правосуддя в сучасній кримінально-правовій системі України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»Випуск № 05, частина 3. 2025.С. 229-233.*
32. Посібник з навчального курсу з молодіжної роботи, інформованої про травму, Рада Європи. серпень 2022 . URL:<https://rm.coe.int/posybnyk-trauma-informed-youth-works-ukr-digital-yfduii/1680a8ec2f>(датазвернення: 18.04.2026).

33. Постригань Т.Л., Головань Т.Г. Окремі питання правового регулювання програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. Випуск № 41. 2025. С. 125-126.

34. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/ міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги: наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора № 493/5/67/32 від 07.02.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>(дата звернення: 15.04.2026).

35. Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення (з 09 вересня 2024 року по 16 червня 2025 року): Інформаційно-аналітичний звіт про хід реалізації пілотного проєкту. URL: <https://legaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/informacijno-analitychnyj-zvit-vidnovne-pravosuddya-2025.pdf>(дата звернення: 15.04.2026).

36. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України № 172/5/10 від 21.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>(дата звернення: 15.04.2026).

37. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: наказ Міністерства внутрішніх справ, Офісу Генерального прокурора, Міністерства юстиції України № 2176/5/501/176 від 22.07.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#n3>(дата звернення: 15.04.2026).

38. Рекомендації CM/Rec (2018)8 Комітету міністрів державам-членам стосовно відновного правосуддя у кримінальних справах (Ухвалено Комітетом міністрів 03.10.2018 р. на 1326-му засіданні заступників міністрів). URL: https://zakononline.ua/documents/show/158593___158593(дата звернення: 15.04.2026).

39. Рекомендація № R(99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам - членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах (прийнято Комітетом міністрів на 679-й зустрічі представників Комітету від 15.09.1999 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text(дата звернення: 15.04.2026).

40.Річний звіт системи надання безоплатної правничої допомоги за 2025рік.URL: <https://legaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/02/zvit-systemy-nadannya-bpd-za-2025-rik.pdf>(дата звернення: 15.04.2026).

41. Рудик М. М. Психологічні особливості формування особистості та поведінки неповнолітнього корисливого злочинця. *Юридична психологія*, № 2. 2015. С. 231-241.

42. Стрельбіцька Л. Я., Блащук Т. В. Онлайн-медіація як інструмент для вирішення конфліктів серед біженців та внутрішньо переміщених осіб в умовах повномасштабної війни в Україні. *Серія: Право*, № 3 (85). 2024. С. 90-96.

43. Травмо-інформована допомога. URL: <https://langs.physio-pedia.com/uk/trauma-informed-care-uk/>(дата звернення: 15.04.2026).

44. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>(дата звернення: 15.04.2026).

45. AdnanMouhiddin,JackAdamsRestorativeJustice, Desistance, andTrauma-InformedPracticeintheYouthJusticeSystem.URL:https://www.researchgate.net/publication/369034135_Restorative_Justice_Desistance_and_Trauma-informed_Practice_in_The_Youth_Justice_System(датазвернення: 17.04.2026).

46. Ana M. Nascimento, Joana Andrade, Andreia de Castro Rodrigues. The Psychological Impact of Restorative Justice Practices on Victims of Crimes - a Systematic Review. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/15248380221082085> (дата звернення: 19.04.2026).

47. Flavia Valgiusti. Trauma informed approach Introductory Handbook. URL: <https://www.unicef.org/north-macedonia/media/12261/file/Trauma%20Informed%20approach.pdf> (дата звернення: 18.04.2026).

48. Michael Saini, Raheena L. Dahya & Shely Polak, A Framework for Trauma-Informed Mediation: A Heart and Mind Approach to Conflict Resolution. 26 *Cardozo Journal of Conflict Resolution*. Volume 26.3. Article 2. 2025. URL: <https://larc.cardozo.yu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1676&context=cjcr> (дата звернення: 18.04.2026).

49. Nicole Frenette, Janine Elenko, Jennifer Koshan, Naomi J. Parker, Gina Dimitropoulos. Trauma-informed justice in child abuse cases: A literature review. *Juvenile & Family Court Journal*. 2025. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/jfcj.70019> (дата звернення: 18.04.2026).

50. SAMHSA's Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach, Prepared by SAMHSA's Trauma and Justice Strategic Initiative, July 2014. URL: https://www.health.ny.gov/health_care/medicaid/program/medicaid_health_homes/docs/samhsa_trauma_concept_paper.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

51. Sigifredo Castell Britton Ph.D. How Restorative Justice Works at the Psychological Level. *Journal Psychology today*. Posted February 3, 2026. URL: <https://www.psychologytoday.com/za/blog/emotional-origins-of-violence/202602/how-restorative-justice-works-at-the-psychological-level> (дата звернення: 19.04.2026).

52. TheSixPrinciplesofTrauma-InformedCare.TexasHealthandHumanServices.
Revised: May 2025.
URL:<https://www.hhs.texas.gov/sites/default/files/documents/six-principles-trauma-informed-care-guide.pdf>(датазвернення: 17.04.2026).
53. Trauma-InformedCareinBehavioralHealthServices. Rockville (MD):
SubstanceAbuseandMentalHealthServicesAdministration (US); 2014. ReportNo.:
(SMA) 14-4816.URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24901203/>(дата звернення:
17.04.2026).
54. William R Wood.RestorativeJusticeandTrauma:
RespondingtotheNeedsandMisdeedsofYoungPeoplewithTraumaHistories, URL:
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11199446/>(дата звернення: 18.04.2026).

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Навчально-науковий інститут комунікацій**

Войтович Тетяна Миколаївна

**Психологічний супровід у Програмі відновного
правосуддя щодо неповнолітніх: травмо-інформований
підхід**

(на матеріалах Західного міжрегіонального центру з надання
безоплатної правничої допомоги)

спеціальність 053 Психологія
освітньо-професійна програма «Психологія перемовин та медіація»

випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Частина 2

ДОДАТКИ

Тернопіль – 2026

Додаток А

Авторська анкета

«Оцінка готовності до відновного діалогу та проведення медіації»

Шановний(-а) учаснику / учаснице!

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС РЕСПОНДЕНТА (необхідне підкреслити):

Група 1: Неповнолітній правопорушник у статусі ПІДОЗРЮВАНОВОГО (досудове розслідування)

Група 1: Неповнолітній правопорушник у статусі ОБВИНУВАЧЕНОГО (судовий розгляд)

Група 2: Потерпіла особа (ДИТИНА віком 14–17 років)

Група 2: Потерпіла особа (ДОРΟΣЛИЙ віком 18+ років)

Просимо тебе/Вас взяти участь у дослідженні, яке допоможе зробити процедуру медіації максимально комфортною, передбачуваною та безпечною для всіх сторін.

Прочитай(-те) кожне твердження та оціни(-ть), наскільки ти/Ви з ним згодні, використовуючи 5-бальну шкалу Лікерта, де:

- 1 – Повністю не згоден / не згодна
- 2 – Скоріше не згоден / не згодна
- 3 – Важко відповісти / Нейтрально
- 4 – Скоріше згоден / згодна
- 5 – Повністю згоден / згодна

БЛОК І. КОГНІТИВНИЙ БЛОК

(Оцінка розуміння цілей Програми відновного правосуддя, ролі медіатора та процесуальних наслідків медіаційної угоди)

1. Я чітко розумію мету Програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх та нейтральну роль медіатора у цьому процесі.

2. Я повністю усвідомлюю характер, масштаби та наслідки події (кримінального правопорушення), що сталася між нами.

3. Я розумію, що на даному етапі кримінального провадження (*досудове розслідування або судовий розгляд*) медіація - це шанс на відшкодування шкоди, а не інструмент покарання.

4. Я вважаю, що медіаційна процедура під супроводом фахівця є безпечнішим та ефективнішим способом вирішення ситуації та досягти результату у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування чи суду.

5. Я розумію, що укладена за результатами медіації угода буде офіційно передана прокурору або суду для врахування при прийнятті рішення у кримінальному провадженні.

БЛОК II. ЕМОЦІЙНИЙ БЛОК

(Оцінка рівня стресу, вплив на почуття безпеки, емоції (гнів/тривогу) та здатність розуміти інших)

6. Я почуваюся у безпеці, знаючи, що процедура повністю конфіденційна, і я можу взяти паузу («стоп-тайм») або зупинити зустріч у будь-який момент.

7. Я відчуваю внутрішню готовність вислухати опис переживань та бачення ситуації іншою стороною без взаємних звинувачень.

8. [Для неповнолітніх правопорушників]: Я відчуваю щире каяття за вчинене та психологічно готовий(-а) подивитися в очі потерпілій стороні.

[Для потерпілих (дітей та дорослих)]: Рівень моєї образи чи гніву знизився достатньо, щоб я міг(-ла) спокійно обговорювати умови виходу з кризової ситуації.

9. Думка про майбутній контакт чи зустріч з іншим учасником провадження НЕ викликає у мене панічного страху, бажання сховатися чи проявів сильної тривоги.

10. Перебування у статусі учасника кримінального процесу (слідство/суд) викликає у мене стрес, але я готовий(-а) говорити про свої емоції для досягнення порозуміння.

БЛОК III. ПОВЕДІНКОВИЙ БЛОК

(Оцінка добровільності, мотивації до укладання угоди та готовності до виконання заходів ресоціалізації)

11. Я беру участь у Програмі відновного правосуддя абсолютно добровільно, на основі власного рішення, без примусу з боку правоохоронних органів, суду чи родичів.

12. Я налаштований(-а) на активний пошук взаємовигідного компромісу та готовий(-а) разом з іншою стороною детально прописувати пункти медіаційної угоди.

13. [Для неповнолітніх правопорушників]: Я реально готовий(-а) вчинити конкретні дії для відшкодування шкоди (повернути майно, компенсувати збитки, вибачитися).

[Для потерпілих (дітей та дорослих)]: Я готовий(-а) прийняти дієві та щирі кроки неповнолітнього назустріч, якщо вони усунуть наслідки правопорушення.

14. Якщо під час розмови виникнуть гострі емоційні труднощі, я налаштований(-а) продовжувати пошук рішень за допомогою медіатора, а не просто розривати процес.

15. Я маю стійкий намір відповідально та повністю виконати всі зобов'язання медіаційної угоди, включно із заходами ресоціалізації.

Продовження додатку А

КЛЮЧ:

Анкета містить 15 прямих тверджень. Відповіді респондентів оцінюються за 5-бальною шкалою:

- «Повністю не згоден / не згодна» – 1 бал;
- «Скоріше не згоден / не згодна» – 2 бали;
- «Важко відповісти / Нейтрально» – 3 бали;
- «Скоріше згоден / згодна» – 4 бали;
- «Повністю згоден / згодна» – 5 балів.

Загальний індекс готовності до відновного діалогу (ІГВД) обчислюється шляхом простого підсумовування балів за всіма 15 пунктами анкети.

- Мінімально можлива сума: 15 балів.
- Максимально можлива сума: 75 балів.

Додатково вираховується показник за кожним із трьох субблоків (максимум – 25 балів за один блок), що дозволяє психологу здійснити якісний покомпонентний аналіз:

1. Когнітивний блок (КБ): сума балів за питаннями № № 1, 2, 3, 4, 5.
2. Емоційний блок (ЕБ): сума балів за питаннями № № 6, 7, 8, 9, 10.
3. Поведінковий блок (ПБ): сума балів за питаннями № № 11, 12, 13, 14, 15.

Оцінка результатів ІГВД

Залежно від суми набраних балів респондент (підліток-правопорушник або потерпілий) відноситься до одного з трьох рівнів готовності.

15-35 балів –низький рівень готовності (кризова зона /зона високого травматичного ризику).

36-55 балів –середній рівень готовності (зона умовної готовності).

56-75 балів –високий рівень готовності (зона конструктивного діалогу та ресоціалізації).